

Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilü'l-Kur'ân'a Dair Risâlesi

Mehmet Akif Alpaydın

Dr., T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

İstanbul/Türkiye

akifalp@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-4499-3035>

Öz

Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî XVI. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Aslen Şîrâzlı olduğu anlaşılan müellifin Acem diyarından Osmanlı coğrafyasına hangi tarihlerde ve niçin geldiğine dair herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Farsça, Arapça ve Türkçe'ye şiir inşâd edebilecek düzeyde vâkıf olan Âlâî, farklı sahalara dair birçok eser telif etmiştir. *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fi ilmi't-tefsîr ve'l-hadis*, müellifin Silâhdâr Cafer Paşa'ya (ö. 995/1587) ithafen, Müşkilü'l-Kur'ân ve Müşkilü'l-hadis ilimlerine dair Türkçe olarak telif ettiği eseridir. İki bölümden oluşan eserin ilk kısmında, âyetlerde müşkil gibi görünen bazı noktaların tavzihine yer verilmiştir. Müellif, yüz yirmi soru ve bu sorulara verdiği cevaplarla âyetlerle alakalı değerlendirmelerini yapmıştır. Âlâî'nin, eserini telif ederken Vâhidî, Zemahşerî, Râzî ve Beyzâvî gibi meşhur müfessirlerden istifade ettiği görülmektedir. Fıkıhta Hanefî, itikatta Mâtürîdî olan ve Mevlevî tarikatine müntesip olan Âlâî, âyetlerin fıkıh, kelâm, belâgat ve tasavvuf gibi ilimlere taalluk eden yönlerine dair kendi perspektifi paralelinde görüşlerini belirtmiştir. Âlâî, âyetlerin özellikle kelâm ilmiyle irtibatlı yönlerine dair ayrıntılara yer vermeye özen göstermiştir. Bu bağlamda yeri geldiğince Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasındaki tartışmaları zikretmiş ve Mu'tezile'nin görüşlerini hatalı bulduğunu ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Osmanlı, Âlâî, Müşkilü'l-Kur'ân, Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe.

Geliş Tarihi/Received Date: 21.12.2018 Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.02.2019

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/Citation: Alpaydın, Mehmet Akif. "Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî ve Müşkilü'l-Kur'ân'a Dair Risâlesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2019): 437-469.

'Alā'ī b. Muhibbī al-Shīrāzī and His Risālah on the Mushkil al-Qur'ān

Abstract

'Alā'ī b. Muhibbī al-Shīrāzī was an Ottoman scholar lived in 16th century. As understood he was from Shiraz but we are unable to get any information about when and why he migrated to Ottoman territory from Iran. 'Alā'ī, who was highly competent in Persian, Arabic and Turkish languages, produced many works in various fields. Risālah al-as'ila wa'l-acviba fī 'ilm at-tafsīr wa'l-ḥadīth was one of his studies in the mushkil al-Qur'ān and mushkil al-ḥadīth, was dedicated to Silahdar Ca'fer Pasha (d. 995/1587) in Turkish. This study was composed of two sections. In the first section, he brought explanations to some difficult points in the verses of the Qur'ān. He did this by answering one hundred twenty questions. We can see that he had benefited from the works of some famous interpreters like Vāhidī, Zamakhsharī, Rāzī and Bayḍāvī while compiling this book. As a follower of Ḥanefi fiqh, Māturidī faith and Mevlevī sect, 'Alā'ī stated his specific ideas about the aspects of the verses concerning the fields of fiqh, kalam, rhetoric and mysticism. 'Alā'ī especially cared for giving details regarding the aspects of the verses related to kalam. In this context, he sometimes mentioned the debates between Ahl al-sunnah and Mu'tezile and found Mu'tezile faulty.

Keywords: Tafsir, Ottoman, 'Alā'ī, Mushkil al-Qur'ān, Risālah al-as'ila wa'l-acviba.

Giriş

Osmanlılar, İslâm'ın ilk yıllarında Hazreti Peygamber öncülüğünde teşekkül etmeye başlayan ve takip eden asırlarda neşvünemâ bulan İslâm medeniyetinin gelişimine birçok açıdan önemli katkılar sunmuş bir millet olarak tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Osmanlı ulemâsının özellikle de ilmî sahada gösterdiği gayretler takdire şâyândır. Osmanlı âlimleri İslâm medeniyetinin muhassalası olarak tevârüs ettikleri birikimi iyi bir biçimde sentezlemişler ve bu sahaya yeni bir soluk getirmişlerdir. Ayrıca külliyyâtın, mihenk taşı mesâbesinde olan eserleri üzerine kaleme aldıkları şerh, hâşiye ve ta'lîka türü çalışmalarla mevcut hazineyi daha da zengin hâle getirmişlerdir.

Osmanlı ulemâsının gerek aklî, gerekse naklî ilimlere dair tarih sürecinde ortaya koyduğu söz konusu çalışmalara henüz tam anlamıyla vakıf olunamaması, yer yer, *Osmanlılar'ın ilmî sahada pek fazla üretken olmadığı* yahut *ortaya konulan eserlerin özgün olmadığı* şeklindeki değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı döneminde husûle gelen ilmî çalışmaların, küllî bir şekilde tespit ve değerlendirilmesinin elzem olduğu izahtan varestedir. Bu makalede bir Osmanlı âlimi olan Alâî b. Muhibbī eş-Şīrāzī'nin ulûmü'l-Kur'ân'a dair kaleme aldığı *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-ḥadîs* isimli eseri değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. Müellifin Hayatı

Kaynaklarda hayatına dair pek fazla bilgi bulamadığımız müellifin¹ kendisinin ve babasının ismi Muhammed'dir.² Fakat eserlerinin birçoğunda kendisini şöhret bulduğu Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî eş-Şerîf³ ismiyle tanıtılmaktadır. Alâî ve Muhibbî şöhretlerinin, Alâüddin ve Muhibbüddin isimlerinin kısaltılmış halleri olduğunu kabul ederek tam isminin Alâüddin Muhammed b. Muhibbüddin Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şerîf olduğunu söyleyebiliriz.

Aslen Şîrâzlı olduğu anlaşılan müellifin Acem diyarından Osmanlı coğrafyasına hangi tarihlerde ve niçin geldiğine dair herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır.⁴ Bazı kaynaklar Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin Hanefî

¹ Müellife dair bilgiler için bk. Ahmed Ahdî b. Şemsî-i Bağdâdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Galata Mevlevihanesi, nr. 223, 230-231; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: MEB, 1971), 1: 193, 337, 755; 2: 1239, 1588, 1705; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 427, 88a-b; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (İstanbul: MEB, 1951), 2: 744; a.mlf. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfü'z-zünûn* (İstanbul: MEB, 1972), 1: 83; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî* (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001), 2: 694; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ - Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts), 7: 204; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsü terâcim* (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 2002), 5: 11; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985), 23-24; Emrah Dokuzlu, *Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin "Düstûru'l-Vüzerâ" İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 19-24; Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 108-110.

² "وبعد فيقول اقل الخليفة محمد بن محمد الشهر بعلاي بن محي الشيرازي ... " Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, *Hâşiye şâfiye alâ dîbâceti'l-Vâfiye fi şerhi'l-Kâfiye*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887/2, 31b. Ayrıca bk. a.mlf. *Fütûhu'l-irşâd li-tullâbi'r-reşâd*, Topkapı Sarayı Yazmaları, Hazine, nr. 250, 120b; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1239.

³ Bazı örnekler için bk. Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-evcibe fi ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 110, 2a; *Netîcetü's-sülûk fi nasîhati'l-mülûk*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. 1011, 1a; *Düstûrül-vüzerâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 4421, 2b. İsminde zikrettiği "eş-Şerîf" ifadesinden müellifin, Hz. Hasan tarîkiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan geldiği anlaşılmaktadır.

⁴ İstinsah ettiği bazı eserlerin ferâğ kaydı müellifin farklı tarihlerde Konya'da ve Osmanlı'nın pâyitahtı olan İstanbul'da bulunduğunu göstermektedir. Konya için bk. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Farsça Yazmalar, 1284, 107a. İstanbul için bk. İbn Melek, *Mebâriku'l-ehzâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 1062, 335b; Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, *Mevâhibü'r-Rahmân fi i'râbi cüz'i'l-ahîr mine'l-Kur'ân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed, nr. 16/3, 40a.

mezhebi müntesibi ve müfessir olduğu bilgisini vermişlerdir.⁵

Müellifin mesleğine dair ipuçlarına elimizde bulunan eserleri üzerinden ulaşmaktayız. Şîrâzî'nin bazı eserlerinde kendisini vâiz olarak tanıttığını görmekteyiz.⁶ Bunun dışında iyi bir hattat olduğunu istinsah ettiği bazı nüshalardan anlamaktayız.⁷ Telif ve tercüme ettiği eserlerin münderacâtına bakarak İslâmî ilimler sahasında kendisini iyi yetiştirdiğini, anadili olan Farsça'nın yanısıra şiir inşâd edebilecek düzeyde Arapça ve Türkçe'ye vâkif olduğunu kabul edebiliriz. Müellifin Mevlevî tarikatine intisâb ettiği, Mesnevî'deki ihtisâsından mütevellit mesnevîhan olarak vazifelendirildiği de müellife dair tespit edebildiğimiz bilgilerdendir.⁸

Telif ettiği bazı eserlerinin ithâfâtına bakarak Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin devlet adamları ile de irtibatının bulunduğunu söyleyebiliriz. *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs* isimli eserini Silâhdar Cafer Paşa'ya⁹ (ö. 995/1587), *Düstûrü'l-vüzerâ* isimli eserini Lala Mustafa Paşa'ya¹⁰ (ö. 988/1580) ve *Neftcetü's-sülûk fî nasîhati'l-mülûk* isimli eserini de Sultan II. Selim'e¹¹ (ö. 982/1574) ithafen kaleme almasını burada örnek olarak zikredebiliriz. Vefât

⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 744; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 7: 204.

⁶ Şîrâzî, *Mevâhibü'r-Rahmân*, 40a; Ayrıca bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zümûn*, 2: 1588.

⁷ İstinsah ettiği bazı nüshalar Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin nesih, sülûs ve özellikle ta'lik yazı çeşitlerindeki maharetini ortaya koymaktadır. Bazı örnekler için şu nüshalara bakılabilir:

- i. Muhammed b. Mahmûd el-Gilânî, *Menâzirü'l-inşâ*, Topkapı Sarayı Yazmaları, Hazine, nr. 1031, (946 Safer).
- ii. Muhammed b. Mahmûd el-Gilânî, *Riyâzü'l-inşâ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ragıp Paşa, nr. 1116, (947 Rebiülevvel).
- iii. *Mecmû'a*, Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mecâmî'-i Fârisî, nr. 3, (947-Kostantiniyye).
- iv. İbn Melek, *Mebâriku'l-ehzâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 1062, (Recep 948-Kostantiniyye).
- v. Sa'dî Şîrâzî, *Bostân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 711, (949).
- vi. Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 2008, (955 Cemâziyelâhir).
- vii. *Neftcetü's-sülûk fî nasîhati'l-mülûk*: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. 1011, (966).
- viii. *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 110.

⁸ Ahdi, *Gülşen-i Şuarâ*, 230; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, 23-24.

⁹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 110, 3a.

¹⁰ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 788/2, 92a.

¹¹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. 1011, 5b.

tarihi tam olarak bilinmeyen¹² Şîrâzî'nin farklı sahalarda eserleri bulunmaktadır.

2. Eserleri

Alâî'nin tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân, hadis, Kelâm, Arap dili, mantık, İslâm tarihi, tasavvuf, siyaset gibi ilimlere dair Farsça, Arapça ve Türkçe eserler telif ettiğini görmekteyiz. Şimdi bu eserlerden tespit edebildiklerimizi sıralayacağız.

2.1. Tefsir ve Kur'ân İlimleri

2.1.1. *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadis*

Bu eserle alakalı değerlendirmelerimizi çalışmamızın takip eden bölümünde ayrıntılarıyla sunacağız.

2.1.2. *Tefsîru sûrati Leyleti'l-Kadr*

Eser Alâî'nin ağırlıklı olarak Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl'*inden istifade ile kaleme aldığı Kadir sûresi tefsiridir. Müellif, eserin nüshasının zahriyesinde yaptığı takdimde, tefsirini muteber tefsirlere ve kendi dirâyetine müracaatla kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda eserde Beyzâvî'nin dışında Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi müfessirlerin eserlerinden de istifade edildiği görülmektedir. Alâî âyetlerin tefsirinde soru-cevap üslûbunu ağırlıklı olarak kullanmış ve lafızlarda mündemîç olan lügavî nükteleri izah etmeye çalışmıştır. Eserin başlamadan bir önceki varağında Beyzâvî'nin Kadir sûresini tefsiri nakledilmiş, eserin sonuna ise Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) Kadir sûresini tefsiri eklenmiştir. Arapça kaleme alınmış olan eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonundadır.¹³

2.1.3. *Mevâhibü'r-Rahmân fî i'râbi cüz'i'l-ahîr mine'l-Kur'ân*

Müellifin Kur'ân ilimlerine dair kaleme aldığı eser Kur'ân-ı Kerim'in son cüz'ünün i'râbını ihtiva etmektedir. Fakat son cüzün i'râbına başlamadan önce isti'âze, besmele ve Fâtiha sûresinin i'râbı da yapılmıştır. Müellif eserin mukaddimesinde şu kaynaklardan istifade ettiğini ifade etmiştir: İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), Sa'lebî (ö.

¹² Mezkûr kaynaklarda müellifin vefat tarihi 945/1538 senesi olarak zikredilmektedir (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 193; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 744; a.mlf. *Îzâh*, 1: 83). Bu bilgi pek sıhhatli görünmemektedir. Çünkü müellifin "*Düstûrü'l-vüzerâ*" isimli eserinin müellif hattı nüshasının istinsah tarihi 966/1559 senesidir (bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. 1011, 387b). Dolayısıyla müellifin vefatının 966/1559 senesinden sonraki bir tarihte olması gerekmektedir.

¹³ Bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887/4, 108a-119b.

427/1035), Saîd el-Hûfî (ö.430/1038), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Zemahşerî (ö. 538/1144), Ebü'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219), Kevâşî (ö. 680/1281), Sefâkusî (ö. 742/1342), Tîbî (ö. 743/1343), Çârperdî (ö. 746/1346). Arapça olarak telif edilen eserin müellif hattı olan nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed koleksiyonunda kayıtlıdır.¹⁴

2.1.4. Şerhu Âyeti'l-kürsî

Eser Alâî'nin Bakara sûresinin 255. âyeti üzerine kaleme aldığı tefsiridir. Eserin bir nüshası Mısır'da Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'de kayıtlı, Alâî'nin müellif hattı olan mecmuası içinde yer almaktadır.¹⁵

2.2. Kelâm

2.2.1. Risâle fî me'ânî esmâillâhi'l-hüsnâ

Alâî'nin Arapça telif ettiği bu eser Allah'ın isim ve sıfatlarının izahına dairdir. Müellif bab başlıkları altında esmâ-i ilâhîyi zâtî, sübûtî ve selbî oluşları veçhesinden tahlil etmektedir. Eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonundadır.¹⁶

2.2.2. Risâletü mevâkîfi'l-gâyât fî esrâri'r-riyâzât

Eser müellifin esmâ-i hüsnâya dair kaleme aldığı diğer bir eseridir. Eserde Allah'ın isimlerine tasavvufî açıdan izahlar getirilmektedir. Arapça üzerine kaleme alınan eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonundadır.¹⁷

2.3. İslam Tarihi

2.3.1. Lübbü's-Siyer li-ahvâli seyyidi'l-beşer

Eser Cemâleddin Atâüllâh el-Hüseynî el-Kâzerûnî'nin (ö. 758/1357), Hz. Peygamber'in hayatına dair kaleme aldığı *Ravzatü'l-ahbâb fî siyeri'n-Nebiyi ve'l-âli ve'l-ashâb* isimli eserin Alâî tarafından telhis edilmiş halidir. Farsça olan bu eserin 945/1539 senesinde istinsah edilmiş müellif hattı nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, 114 numarada bulunmaktadır.¹⁸

¹⁴ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed, nr. 16/3, 40a-163a.

¹⁵ Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Mecâmî' -i Fârisî, nr. 3, 20-39.

¹⁶ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887/6, 123a-137a.

¹⁷ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887/10, 146a-166b.

¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967), 1: 24-25. Diğer bir nüsha için bk. Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 89.

2.4. Arap Dili

2.4.1. Hâşiye şâfiye alâ Dîbâceti'l-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye

Eser Radiyyüddin Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289'dan sonra), İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli eseri üzerine yaptığı üç şerhten biri olan ve *Şerhu'l-mütevassıt* ismiyle de bilinen *el-Vâfiye fî şerhi'l-Kâfiye* isimli eserin dîbâcesi üzerine kaleme alınmış bir hâşiyedir. Müellif, Arapça yazılan bu eserini telif ederken Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *el-Vâfiye* üzerine kaleme aldığı hâşiyede yer alan nüktelerden istifade ettiğini ifade etmektedir. Eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonundadır.¹⁹

2.5. Mantık

2.5.1. Hâşiye latîfe alâ Şerhi Âdâbî'l-bahs li-Mes'ûd er-Rûmî

Mantık ilmine dair olan eser Şemseddin es-Semerkandî'nin (ö. 702/1303) *Âdâbü'l-bahs* isimli eseri üzerine Kemâleddin Mes'ûd b. Hüseyin eş-Şîrvânî'nin (ö. 905/1500) kaleme aldığı şerhe yapılmış bir hâşiyedir. Müellif eserini basiret sahiplerine öğüt olması temennisiyle öz bir muhteva üzerine telif ettiğini ifade etmektedir. Arapça olan bu eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonundadır.²⁰

2.6. Tasavvuf

2.6.1. Ezhâr-ı Mesnevî ve envâr-ı ma'nevî

Eser Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Mesnevî*'sinde bulunan bazı müşkil kelimelerin izahını ihtiva etmektedir. Müellif, *Mesnevî*'de yer alan Arapça ve Farsça garib kelimeleri alfabetik olarak sıralamış ve bu kelimelerin Türkçe karşılıklarını zikretmiştir.²¹

¹⁹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887/2, 31a-46b.

²⁰ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887/1, 5a-30a.

²¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1588. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (Ankara: İnkılap Kitabevi, 1953), 147. Müellif ayrıca Mevlânâ'nın babası Bahâüddin Veled'in daha önce tek cilt olan *Ma'ârif* isimli eserini 965 senesinde 268 bölümden müteşekkil 3 cilt halinde yeniden düzenlemiştir. Alâî bu eserin daha önce bir cilt olarak iştihar ettiğini, ikinci ve üçüncü ciltleri ise kendisinin Sultan Veled'in intişâr etmiş sözlerini cem' etmek sûretiyle tanzim ettiğini ifade etmektedir. Bu tanzimi Konya'da Bahâüddin Veled'in türbesi civarında yaptığını da belirtmektedir. Bk. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Farsça Yazmalar, 1284, 107a. Ayrıca bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî Şerhi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2000), 1: XXVII; Rıza Kurtuluş, "Maârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989) 27: 271.

2.6.2. Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî

Eser Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin mukaddimesine yapılmış bir şerhtir. Kâtib Çelebi, *Ezhâr-ı Mesnevî ve envâr-ı ma'nevî*'nin baş tarafında *Mesnevî*'nin mukaddimesinin şerhinin yapıldığını ifade etmektedir.²² Bu eserin müstakil bir eser olmayıp *Ezhâr-ı Mesnevî*'nin parçası olması muhtemeldir. Fakat *Ezhâr-ı Mesnevî*'nin herhangi bir nüshasına ulaşamadığımız için mukayese etme imkânımız olmadı. Türkçe telif edilmiş olan *Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî*'nin bir nüshası Ankara Üniversitesi Yazmaları arasında yer almaktadır.²³

2.6.3. Miftâhu'l-felâh ve misbâhu'l-ervâh fî zikrillâhi'l-kerîmi'l-fettâh

Alâî'nin zikrullah konusuna dair kaleme aldığı eser iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm zikrin mâhiyeti ve beyanına, ikinci bölüm ise zikir mefhûmunun şerh edilmesine dairdir. Her iki bölümde "fasıl", "asıl", "bahs" ve "bab" olarak isimlendirilmiş alt başlıklar bulunmaktadır. Müellif, bu sahada okuyucuların ihtiyacı tam manasıyla karşılayacak eser bulunmadığından ve bir dostunun böyle bir eser telif etmesini kendisinden talep etmesinden hareketle kitabını telif ettiğini ifade etmektedir. Dili Arapça olan bu eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonundadır.²⁴

2.6.4. Fütûhu'l-irşâd li-tullâbi'r-reşâd

Fütûhu'l-irşâd, müellifin tasavvuf disiplini ait bazı ıstılahlar üzerine kaleme aldığı eseridir. Müellif bu eserine aldığı kelime ve kavramları alfabetik olarak tasnif etmiş ve izah etmiştir. Arapça olarak telif edilmiş bu eserin 939/1540 senesinde istinsah edilmiş müellif hattı nüshası Topkapı Sarayı Yazmaları, Hazine koleksiyonu, 250 numarada kayıtlıdır.²⁵

2.6.5. Usûlü'l-fusûl li-neyli'l-vüsûl

Eser müellifin tasavvuf ıstılahlarını izah ettiği diğer bir eseridir. Ayrıca eserde sahâbe, ehl-i beyt ve bazı tasavvuf büyüklerinin faziletlerinden ve menakıbından bahsedilmektedir. *Mesnevî*'den istişhadların da yer aldığı eserin 930/1530 senesinde istinsah edilmiş müellif hattı bir nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Yazmalarında bulunmaktadır.²⁶

²² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1588.

²³ Ankara Üniversitesi Yazmaları, nr. B35/VI, 33b-36b.

²⁴ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 887/3, 47a-102b.

²⁵ Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1239. Ayrıca bk. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1966), 3: 183.

²⁶ Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 114/3, 107a-148b.

2.6.6. *Mevâhibü'l-fettâh fi istimdâdi'l-eşbâh min kemâlâtî'l-ervâh*

Eserde enbiyânın ve evliyânın ruhlarının bu dünya üzerindeki tasarruflarının, ahirete irtihallerinden sonra da devam etmesi meselesi ele alınmaktadır. Müellif mütekaddim ulemanın beyanlarından istifadeyle konuyu izah etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda ruhun mahiyeti, ruh ve beden ilişkisi ve nefsin mertebeleri gibi mevzular da risâlede değerlendirilmektedir. Dili Arapça olan bu eserin tespit edebildiğimiz bir nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, 3467 numarada bulunmaktadır.²⁷

2.7. Siyaset

2.7.1. *Düstürü'l-vüzerâ*

Düstürü'l-vüzerâ, Alâî'nin Lala Mustafa Paşa'ya (ö. 988/1580) ithafen kaleme aldığı siyasetname türü bir eserdir. Eser bir mukaddime üç bab ve bir hatimedden müteşekkildir. "Vezir" kelimesinin lügavî tahlili ile başlayan eserde, vezirde bulunması gereken meziyetler, vezirlerin vazifeleri, geçmiş meşhur vezirlerin hayatlarından kesitler vb. malumata yer verilmiştir. Kâtib Çelebi eserin 966/1559 senesinde telif edildiğini ifade etmiştir.²⁸ Eserin dili Türkçe'dir. Yazma eser kütüphanelerinde nüshaları bulunan eser üzerine²⁹ Emrah Dokuzlu yüksek lisans çalışması yapmıştır.³⁰

2.7.2. *Nefîcetü's-sülûk fî nasîhati'l-mülûk*³¹

Müellif diğer bir siyasetnamesi olan bu eserini de Sultan II. Selim'e (ö. 982/1574) ithafen telif etmiştir. Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) et-*Tibru'l-mesbûk fî nesâihî'l-mülûk* isimli Farsça siyasetnamesi esas alınarak telif edilen eser bir mukaddime, iki makale ve yedi babdan müteşekkildir.³² Bu bölümler de kendi içinde "asıl", "mesele" ve "misal" gibi alt başlıklara ayrılmaktadır. İdareciler için manzum ve mensur öğütleri içeren eserin 966/1559 senesinde istinsah edilmiş müellif hattı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal koleksiyonu, 1011 numarada kayıtlıdır.

²⁷ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3467/8, 74a-80a.

²⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 755.

²⁹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Başlıklar, nr. 4421; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 788/2, 90b-123b.

³⁰ Emrah Dokuzlu, *Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin "Düstûru'l-Vüzerâ" İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012).

³¹ Nüshaların mukaddimelerinde eser adı "*Nefîcetü's-sülûk fî nasîhati'l-mülûk*" olarak zikredilmektedir. Fakat müellif hattı olan, Pertevniyal koleksiyonu 1011 numaralı ferâğ kaydında eser adı "*Nefîcetü's-sülûk fî tercemeti nasîhati'l-mülûk*" olarak zikredilmektedir. Bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. 1011, 387b.

³² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 337.

Eserin farklı yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.³³ Eser üzerine Muhammed Salih İzgöer yüksek lisans çalışması yapmıştır.³⁴

Bu eserlerin dışında Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları 1366 numarada kayıtlı, Burhâneddin el-Merginânî'ye (ö. 593/1197) ait olan *el-Hidâye şerhu'l-Bidâye* isimli eserin nüshasının ve yine aynı kütüphanede 2109 numarada kayıtlı Mevlânâ'ya ait olan *Fîhi mâ fih* isimli eserin nüshasının sayfa kenarlarında müellifin kaleme aldığı hâşiye mahiyetinde notlar yer almaktadır.³⁵ Söz konusu *Fîhi mâ fih* nüshasının sayfa kenarlarında yer alan hâşiyelerden müellifin *Semeratü'l-hakâyık* isimli bir tefsirinin olduğunu da anlamaktayız.³⁶ Fakat bu tefsirin herhangi bir nüshasına ulaşamadığımız için eserin mahiyetine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kaynaklarda Hanefî ve müfessir olduğu ifade edilen müellife, bir tefsir eserinin daha nispet edildiğini görmekteyiz. Bu eser *Misbâhu't-ta'dîl fi keşfi Envâri't-tenzîl* isimli Beyzâvî hâşiyesidir.³⁷ Fakat eserin yazma eser kütüphanelerindeki nüshalarını³⁸ mütalaa ettiğimizde eserin Alâî'ye nisbetinin hatalı olduğu kanaatine vardık. Bu kanaatimizin temel sebebi Şehid Ali Paşa, 187 numaralı nüshanın, 860/1456 senesinde istinsah edilmiş olmasıdır. Müellifin 970/1563 senesinden sonraki bir tarihte vefat etmiş olması bu eserin Alâî'ye nisbetini ihtimal dışı bırakmaktadır.³⁹

³³ Bazı nüshalar için bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. 423; Hüsrev Paşa, nr. 313; Lala İsmail, nr. 245; Nuruosmaniye, nr. 2256; Berlin Königlichchen Kütüphanesi, Ms. or. quart. 1720, 1752; Topkapı Sarayı Yazmaları, Bağdat Köşkü, nr. 187, 351; Mehmed Reşad, nr. 929; III. Ahmed, nr. 3097; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1278; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 1384.

³⁴ Muhammed Salih İzgöer, *Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî'nin "Netîcetü's-Sülûk fi Terceme-i Nasihati'l-Mülûk" Adlı Eseri ve Siyaset Düşüncesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017).

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, 1: 150-151, 2: 171; a.mlf. *Mesnevî Şerhi*, 1: XXVII.

³⁶ Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, *Fîhi mâ fih*, Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, nr. 2109, 53b, 90b.

³⁷ Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 193; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 744.

³⁸ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 147; Şehid Ali Paşa, nr. 187; Nurbanu Sultan, nr. 32; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 147.

³⁹ Kütüphane kayıtlarında Alâî'ye nispet edilen iki tefsir eseri daha görülmektedir. Bunlardan birisi *Ta'lîka alâ Tefsîri'l-Kâdî*, (nüsha için bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1102, 345-401) diğeri ise *Hâşiye alâ tefsîri sûrati'l-Fâtiha li'l-Beyzâvî* (nüsha için bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 249) isimli eserlerdir. Yaptığımız mukabelede bu iki nüshanın da aynı eserin farklı iki nüshası olduğunu tespit ettik. Eserin müellifi ise Sadru'l-Hüseynî eş-Şîrâzî isimli başka bir müelliftir. Sadru'l-Hüseynî eş-Şîrâzî'ye ait olan *Risâle fi isbâti'l-Bârî Te'âlâ* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hâlet Efendi Eki,

3. Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs İsimli Eseri

Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe, müellifin Müşkilü'l-Kur'ân ve Müşkilü'l-hadîs ilimleri bağlamında kaleme aldığı ve Silâhdar Cafer Paşa'ya⁴⁰ (ö. 995/1587) ithafen⁴¹ Türkçe olarak telif ettiği eserdir. Yaptığımız kütüphane ve katalog taramaları, risâlenin bu alanda Türkçe olarak telif edilmiş bilinen en erken tarihli eser olduğunu göstermektedir. *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe* kısa bir mukaddime ile başlamaktadır. Alâî'nin bu kısa mukaddimesinin büyük kısmı eserini ithaf ettiği Silâhdar Cafer Paşa'ya methiye mahiyetindedir. Alâî böyle bir eser kaleme almasındaki gerekçesini ise tefsir ilmini ve hadis ilmini eşref ve esbak ilimler olarak görmesiyle beyan etmektedir.⁴²

Eser adı metin içerisinde sarâhâten zikredilmemektedir. Devr-i Hamîdî kataloglarında eser "*Es'iletü'l-Kur'ân ve ecvibetühâ*" olarak isimlendirilmiştir.⁴³ Eserin, Cumhuriyet döneminde yapılmış katalog kayıtlarında ise "*Es'ile ve Ecvibe-i Tefâsîr ve Ehâdis Risâlesi*" şeklinde isimlendirildiği görülmektedir. Bu isimlendirmeler müellifin kendisine ait olmayan ve eserin münderecâtı bağlamında kataloglamada kolaylık sağlaması adıyla kütüphane görevlileri tarafından yapılmış isimlendirmelerdir. Biz de muhtevasını ve bölüm başlıklarını⁴⁴ esas alarak risâleye "*Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs*" şeklinde yeni bir isimlendirme yapmayı uygun gördük.

Yaptığımız taramalar sonucunda eserin bir tek nüshasını tespit edebildik. Bu nüsha ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye

---

nr. 239, 211-240) isimli eser de kütüphane kataloglarında yine hatalı bir şekilde Alâî'ye nisbet edilmiştir. Alâî'ye yapılan diğer yanlış bir nisbet *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin* isimli eserde görülmektedir. Müellif adı nüshada sarâhâten zikredilmeyen bu eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reîsülküttâb, 995 numaralı nüshasının istinsah tarihinin 843/1440 senesi olması eserin Alâî'ye nisbetinin hatalı olduğunu göstermektedir.

⁴⁰ Cafer Paşa ile alakalı bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308), 2: 70-71.

⁴¹ "... âlâf-ı avâyyid ve esnâf-ı fevâyyid ile müstefid olduktan sonra hâtır-ı fâtıra hutûr etti ki Kur'ân-ı Mecîd'in mevâzî'-ı gavâmızasına vârid olan es'ile-i dakîka ve ecvibe-i şerîfeyi kütüb-i tefâsîrden istihrâc eyleyip ve hem ehâdis-i nebevîyyeden bir nice hadis ihtiyâr edip cemâl-i bâ-kemâlınden gubâr-ı işkâli giderip tuhfetü'l-fakîr edinip onun vasıtasıyla bârigah-ı felek... Hazret-i Cafer Paşa..." Alâî b. Muhibbî eş-Şîrâzî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 110, 2b-3a.

⁴² Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 2b.

⁴³ *Nuruosmaniye Kütüphanesi Devr-i Hamîdî Kataloğu*, (by: ts), 9. Bu isimde benzer üslûp üzere daha önce telif edilmiş bir eser bulunmaktadır. Fakat Arapça olan bu eserin müellifi Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkâdir er-Râzî'dir (ö. 666/1268'den sonra).

⁴⁴ Bk. Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 5b; 97a.

koleksiyonu 110 numarada kayıtlıdır. Müellif hattı⁴⁵ olduğu anlaşılan nüshada herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Nüshanın serlevhası lacivert zemin üzerine müzehhep ve müzehherdir, cetvellerde ise altın yıldız ve lacivert mürekkep kullanılmıştır. Ta'lik hattıyla yazılan nüshanın söz başlarında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. 128 varak olan ve her varığında 9 satır bulunan nüshanın ölçüleri 196x132 mm, 122x061 mm şeklindedir.

3.1. Eserin Kaynakları

Alâî'nin eserin telifi esnasında, ele aldığı konuya dair mütekaddim ulemânın beyanlarına sıkça atıfta bulunduğu görülmektedir. Fakat genel olarak hangi âlimin hangi eserinden istifade ettiğini belirtmemekte ve "Ba'zı müfessirler buyurmuşlar ki", "Müfessirlerden bir tâyife buyururlar ki", "Mütekellimîn buyururlar ki", "Ba'zı 'ulemâ demişler ki" gibi genel ifadeler kullanılmaktadır. Fakat müracaat ettiği bazı eserlerin isimlerini de zikretmiştir. Şimdi kısa örneklerle müellifin kaynaklarına atıfta bulunacağız.

3.1.1. et-Tefsîru'l-basît

Eser Ebü'l-Hasen el-Vâhidî (ö. 468/1076) tarafından 446/1054 senesinde telif edilmiştir. Müellifin üç tefsirinden en kapsamlısı olan bu eserinde hadisler, esbâb-ı nüzul, sahâbe ve tâbiûn kavli, mütekaddim ulemânın tefsir nakilleri gibi rivayet unsurlarının, âyetlerin tefsirinde esas kabul edildiği görülmektedir. Lafızların dil açısından tahlillerini de yapan müellif yeri geldiğinde kelâmî ve fikhî meselelerde görüşlerini beyan etmiştir. *el-Basît*'te kıraat farklılıkların da belirtildiği görülmektedir. Rivayet tefsirlerinin zayıf karnı olan asılsız bazı rivayetlerin de tefsirde nakledildiği ifade edilmiştir. Vâhidî'nin ağırlıklı olarak es-Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*'ından istifade ettiği anlaşılmaktadır. Eser üzerine yapılmış akademik çalışmalar bulunmaktadır.⁴⁶

Alâî'nin şu ifadelerini bu eserden istifadesine örnek olarak zikredebiliriz:

Suâl: Mûsâ aleyhisselâmın hikâyetinde buyurur ki " قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ " ⁴⁷

Bu âyette zâhir Hakk te'âlâ'nın rü'yetinin adem-i cevâzına delâlet eder, [42a] iki vecihle. Biri oldur ki " لَنْ " lafzı te'bîde delâlet eder. Dahî oldur ki Mûsâ hazretleri suâlden i'tizâr etti. Âyetin te'vîli ne vecihledir?

Cevâb: " لَنْ " kelimesinin te'bîde delâleti yoktur. Ve İmâm Vâhidî buyurur ki " لَنْ " kelimesinin te'bîde delâletini da'vâ eylemek sahîh da'vâ değildir, lügat haysiyetinden. Ve Kur'ân bu da'vâyı ibtâl eder, zirâ Hakk te'âlâ buyurur

⁴⁵ "تمت هذه الرسالة على يد مؤلفها وجامعها علاء بن محيي الشريف الشرازي عفى عنهما" (Bu risâle, müellifi ve câmi'i olan Alâî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şirâzî'nin elinde tamamlanmıştır). Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 128a.

⁴⁶ Abdurrahman Çetin, "Vâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012) 42: 438-439.

⁴⁷ "Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuşunca 'Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!' dedi. (Rabbi): 'Sen beni asla göremezsin...'" (el-A'râf 7/143).

ki "وَلَنْ نَّعْتَبُوهٗٓ اٰنۡدًا"⁴⁸ bunun birle ki yehûd tâyifesi ölümü bulmak temennâ etseler gerek.⁴⁹

3.1.2. el-Keşşâf an hakâ'iki't-tenzîl

Dirâyet tefsirlerinin en önemlilerinden addedilen eserin müellifi Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî'dir (ö. 538/1144). Müellif âyetlerin tefsirinde lafızların lügavî açıdan tahlil edilmesine büyük ihtimam göstermiş ve bu bağlamda Arap şiirinden sıklıkla istifade etmiştir. Hadisler, sahâbe ve tâbiûn kavilleri, esbâb-ı nüzûl gibi rivayet unsurları müellifin öncelikli başvuru kaynakları arasındadır. Müellif fezâilü'l-Kur'ân rivayetlerinde hassas davranmadığı gerekçesiyle tenkide tabi tutulmuştur. Kur'ân'ın i'câzına dair derinlemesine analizler yapan Zemaşerî, yeri geldiğinde nesih, müteşâbihat ve kıraate dair nüktelere de değinmiştir. Ahkâm âyetlerinin tefsirinde Hanefî fıkhnı esas alan müellif, kelâmî meseleleri Mu'tezile perspektifiyle ele almıştır. Eser kendisinden sonra yazılan birçok tefsire kaynaklık etmiş, pek çok âlim eser üzerine şerh, hâşiye ve ta'lîka türlerinde eserler kaleme almışlardır.⁵⁰

Müellifimizin bu eserinde en fazla *Keşşâf*'a atıf yaptığımızı görmekteyiz. Şu alıntıyı örnek olarak zikredebiliriz:

Suâl: Hakk te'âlâ İbrâhîm hazretinin hikâyetinde buyurur ki İbrâhîm aleyhisselâm buyurdu "قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ".⁵¹ Ya'ni küçük putları büyük put siddi. Tâ'inler eydürler ki hâl şöyle değil idi, belki İbrâhîm onları siddi. Pes peygamberden kizb sâdır olmak nice câyızdır? [49b]

Cevâb: Sâhib-i *Keşşâf* eydür ki İbrâhîm aleyhisselâm bu sözü tehekküm tarikiyle buyurdu. Nitekim iyi yazı yazan kimse bir nice iyi satırlar yaza. Bir kimse ki yazı yazmak bilmez, ondan suâl ettiğinde ki bu yazıyı sen mi yazdın, iyi yazan kimse tehekküm tarikiyle eydür ki ben yazmadım sen yazdın. Veyâhûd İbrâhîm hazreti bu sözü ondan ötürü buyurdu kim kâfirler çün kim büyük puta artık ibâdet ederlerdi. İbrâhîm hazreti ondan artık incinip küçücek putları siddiğine sebep ol olup mecâz tarikiyle kesrin isnâdını büyüğe etti.⁵²

⁴⁸ "Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden **ölümü hiçbir zaman temenni edemezler...**" (el-Bakara 2/95).

⁴⁹ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 41b-42a.

⁵⁰ Eserle alakalı ayrıntı için bk. Ali Özek, "Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002) 25: 329-330.

⁵¹ "İbrâhîm **dedi ki: Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır.** Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!" (el-Enbiyâ 21/63).

⁵² Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 49a-b.

3.1.3. Mefâtihu'l-gayb

et-Tefsîru'l-kebîr ismiyle şöhret bulan eserin müellifi Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî'dir (ö. 606/1210). Daha ziyade felsefi-kelâmî meseleler etrafında yoğunlaşan bu hacimli tefsir birçok farklı ilme dair bilgilerin cem' edildiği bir ansiklopedi mahiyetindedir. Fâtiha sûresi tefsirinin sadece bir cilt olduğu bu eserde âyetlerin filolojik tahlilleri, kelâmî ve fikhî vecheleri, Kur'ân ilimlerine taalluk eden yönleri tafsîlî bir şekilde ele alınmaktadır. Râzî'nin âyetlerin pozitif bilimlerle olan irtibatına değinmiş olması da bu tefsiri farklı kılan sebeplerden birisidir. Kelâmî meselelerde Eş'arî, fikhî meselerde ise Şâfi'î mezhebinin görüşlerini önelemiştir. Müellif bu eserinde Mu'tezile ekolüne de ciddi eleştiriler getirmektedir. Çeşitli baskıları bulunan eser üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır.⁵³

Alâî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'dan istifadesiyle alakalı şu örneği burada zikredebiliriz:

Suâl: İsmâ'îl hazretinin hikâyetinde buyurur ki “ *لَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَكُونُ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى* ” el-âyeh.⁵⁴ İbrâhîm aleyhisselâmın azîmeti İsmâ'îl aleyhisselâmın zebhine düş görmekle [63b] nice câyizdir? Ve hâl oldur ki düşûn sıhhatte ve fesâda ihtimâli vardır. Ve hem İbrâhîm hazreti zebhe me'mûr idi yâhûd zebhin mukaddemâtına. Eğer zebhe me'mûr olup zebh vâkı' olmadı pes niçin Hakk te'âlâ buyurdu “ *فَدَّ صَدَّقْتُ الرُّؤْيَا* ”.⁵⁵ Ve eğer zebhin mukaddemâtına me'mûr idi pes “ *فَدَّ* ” lafzına ne ihtiyâc? Ve hem İbrâhîm hazreti ancileyin müşkil vâkı'ayı üç yaşında olan oğlu ile meşveret eylemekte ne hikmet vardır?

Cevâb: Enbiyânın düşü vahiydir, fesâda muhtemel değildir. Ve İmâm Fahrüddîn-i Râzî buyurur ki veledin zebhi bir müşkil emirdir. Evvel vâkı'ada ona gösterdiler, tâ kim [64a] gönlüne âsân gele. Sonra ba'îd değildir ki zebh için sarîh vahiy gelmiş ola. Ve İbrâhîm aleyhisselâm zebhe me'mûr idi ve “ *فَدَّ صَدَّقْتُ الرُّؤْيَا* ” dan murâd zebhin vücûbuna itikâd edip ve mukaddemâtına iştiğâldir. Ve bu mes'elenin murâd üzere tahkiki usûl-i fıkıhta nesh-i kable'l-İmtisâl mes'elesinde olmuştur. Ve İsmâ'îl

⁵³ Eserle alakalı ayrıntı için bk. Lütfullah Cebeci, “Mefâtihu'l-Gayb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 28: 348-350.

⁵⁴ “Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, ‘Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?’ dedi. O da, ‘Babacığım! Emrolduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın’ dedi.” (es-Sâffât 37/102).

⁵⁵ “Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız.” (es-Sâffât 37/105).

aleyhisselâmla meşveret ettiği oldur ki tâ onun sabrının kemâli ve Hakk te'âlânın emrine inkiyâdı zâhir ola."⁵⁶

3.1.4. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*

Kâdî Beyzâvî ismiyle meşhur Nâsîrüddin Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) telifi olan eser Osmanlı coğrafyasında en fazla rağbet görmüş tefsir eseridir. Bu tefsiri, Zemahşerî'ye ait *Keşşâf*'ın, Mu'tezilî görüşlerden arındırılmış hali olarak da addedenler olmuştur. Eserde dil ve belâgatla alakalı mütâalalara ihtimam gösterildiği görülmektedir. Eş'arî anlayışına sahip olan Beyzâvî kelâmî konularda Mu'tezilî'yi tenkide tabi tutmuş ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini esas almış, ahkâm âyetlerini ise Şâfi'î fıhkı müvacehesinde ele almıştır. Müellif, tefsirinde Zemahşerî'nin dışında Râzî ve İsfahânî gibi âlimlerin eserlerinden de istifade etmiştir. Tefsirde, *Keşşâf*'ta olduğu gibi, mevzû fezâil rivayetleri ve bazı İsrâilî bilgilerin bulunduğu mütâlaa edilmiştir. Özellikle medrese eğitiminde okutulmasına çok önem verilen tefsir üzerine serh, hâşiye ve ta'lîka türlerinde 250'den fazla çalışma yapılmıştır.⁵⁷

Müellifin *Envârü't-tenzîl*'e müracaatına dair aşağıdaki ifadelerini örnek olarak verebiliriz:

Suâl: Hakk te'âlâ buyurur ki “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ”.⁵⁸ Kur'ân ancak kadir gecesinde nâzil olmadı, belki gayrı vakitlerde dahî nâzil oldu. Pes Kur'ân'ın nüzûlünü kadir gecesine tahsis eylemekte sebep nedir?

Cevâb: Bu âyette vâkı' olan nüzûlden murâd Kur'ân'ın cümlesi levh-i mahfûzdan semâ-i dünyâyâ nüzûlüdür. Ve ol kadir gecesinde vâkı' oldu. Sonra âyet âyet hâl muktezasınca ve makâm sebebi ile gayrı vakitlerde yirmi üç yıl miktarınca Rasûl aleyhisselâm hazretine nâzil oldu. Ve Kâdî hazretleri tefsirinde buyurur ki “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ” in ma'nâsı budur ki “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ”. Ya'nî Rasûlullah 'aleyhisselâma ilk nâzil olan Kur'ân kadir gecesinde idi. Pes kelâmda bir takdîr vardır ki ol “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ”dır. Ve bu takdîrle suâl vârid olmaz.⁵⁹

3.1.5. *Miftâhu'l-ulûm*

Eser Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) Arap grameri ve belâgatına dair eseridir. Eser üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde sarfın mahiyeti ve tarifi, harfler ve mahreçleri, kelimelerin teşekkülü, kalıp ve

⁵⁶ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 63a-64a. Müellif ayrıca Fahreddin er-Râzî'nin *Mevâ'iz* isimli bir eserinden bahsetmektedir. Fakat Râzî'nin eserleri arasında böyle bir eser bulunmamaktadır. Bk. Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 76b.

⁵⁷ Eserle alakalı ayrıntı için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995) 11: 260-261.

⁵⁸ “Şüphesiz ki biz O'nu (Kur'ân'ı) Kadir Gecesi indirdik.” (el-Kadr 97/1).

⁵⁹ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 80a-81a.

vezinleriyle sarfın tamamlayıcısı niteliğinde kabul edilen iştikak konusu incelenmiştir. İkinci bölümde nahvin tarifi ve faydası, âmil, ma'mûl, i'rab ve i'rab alâmetleri gibi Arap dilinin söz dizimi kurallarına ve sebeplerine dair mantıkî izahlar yapılmıştır. Üçüncü bölümde meânî ve beyân ilimlerinin tarifleri ve bu ilimlerle irtibatlı mefhumlar izah edilmiştir. Sekkâkî eserin telifinde Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Delâilü'l-i'câz'* ile *Esrârü'l-belâğ'a'sı*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâfı* ve Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-icâz'* gibi eserlerden istifade etmiştir. Osmanlı medreselerinin de temel ders kitaplarından birisi olan eser üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yapılmıştır.⁶⁰

Alâî'nin Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm'*undan yaptığı istifadelere şu örneği zikredebiliriz:

Suâl: Peygamber aleyhisselâmın vasfında buyurur ki “وَأَرْسَلْنَاكَ لِتُنَادِيَ بِلِسَانٍ رَّبِّكَ”.⁶¹ “يُنَادِي” kelimesinin takdîmi tahsise müfiddir. Pes lâzım gelir ki Peygamber aleyhisselâm cin üzere mürsel olmaya, ancak inse mürsel ola.

Cevâb: Sekkâkî *Miftâh'*ında buyurur ki “ناس” lafzında olan lâm-ı ta'rîf istiğrâk içindir. Pes tahsîsin ma'nâsı oldur ki gönderildi götürü inse, ne kim ba'zı insana, fekat ki ol Arabdır. Nitekim dalâlet ehli derler ki Muhammed aleyhissalâtü vesselâm Arab'ın sınıfına rasûldür, götürü nâsa değildir. Pes âyette olan tahsîsin ma'nâsı budur, ne kim insi tahsîs edip cin hâric olmak ma'nâsındadır.⁶²

3.2. Eserin Metodolojisi

İki bölümden oluşan eser, Alâî'nin “Müşkilü'l-Kur'an” ve “Müşkilü'l-Hadîs” ilimlerine dair telif ettiği eseridir. Müellif bu eserinde âyetlerde ve hadislerde ilk bakışta sanki bir çelişki varmış izlenimi uyandıran ifadelerin izahını yapmaktadır. Eserin adından da anlaşılacağı üzere bu müşkil ifadeler soru-cevap üslûbu kullanılarak tahlil edilmektedir.

Eserin ilk bölümünü oluşturan ve Müşkilü'l-Kur'an'la alakalı olan kısmında, 120 adet soru ve cevapla lafızların üzerindeki işkâl giderilmeye çalışılmaktadır. Müellif bu soru-cevap üslûbunu -besmeleden başlamak

⁶⁰ Eserle alakalı ayrıntı için bk. Mehmet Sami Benli, “Miftâhu'l-Ulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005) 30: 20-21.

⁶¹ “Sana gelen iyilik Allah'tandır. Ve sana gelen kötülük ise nefsendendir. **Seni insanlara elçi gönderdik**; şahit olarak da Allah yeter.” (en-Nisâ 4/79).

⁶² Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 29b-30a. Müellif istifade ettiği bir kaynağa daha atıf yapmaktadır. Bu eser, Sekkâkî'nin *Miftâh'*ının üçüncü bölümünün telhisi olan ve Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338) tarafından telif edilmiş *Telhîsü'l-Miftâh* isimli eserin şerhidir. *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine başta müellifin kendisi olmak üzere Bahâüddin es-Sübki (ö. 773/1372) Sa'düddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve İsmâüddin el-İsferâyîni (ö. 945/1538) gibi âlimlerin şerhleri bulunmaktadır. Fakat Alâî istifade ettiği bu şerhin hangisi olduğunu belirtmemiştir.

süretiyle- mevcut Mushaf tertibini esas alarak Fâtiha'dan Nâs sûresine kadar devam ettirmiştir.

3.2.1. Âyetin Âyetle İzahı

Müellifin âyetlerdeki işkâlin tavrîhi sadedinde yaptığı izahlarda, sıklıkla ilgili başka âyetlere müracaat ettiğini görmekteyiz. Hâsılı, ehl-i tefsir katındaki “en makbul tefsirin, âyetin âyetle tefsiri olduğu kabulünün” Alâî'nin metodolojisinde belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi söz konusu durumu birkaç örnekle açıklamaya çalışalım. Müellif Bakara sûresinin 19. âyeti bağlamında küffârın îmâna davetindeki hikmeti Nisâ sûresinin 165. âyetine müracaatla şu ifadelerle izah eder:

Suâl: Hakk celle ve alâ küffârın vasfında buyurur ki “ إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا سَوَاءً عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ ۖ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ”⁶³ çün kim kâfirlerin adem-i îmânı maktû'un bihîdir. Onları îmâna da'vet etmekte ne fâyide vardır?

Cevâb: Onları dîne da'vet etmekte fâyide oldur ki onlara ilzâm-ı hüccet ola, tâ kim kıyâmet gününde demeyeler ki bizi kimse dîne da'vet etmedi. Kâlallâhu te'âlâ “لَقَدْ يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ”⁶⁴ Ve bir fâyide dahî oldur ki kâfirler ile gazâ etmek ve onlardan cizye almak müvecceh ola.⁶⁵

Müellif, A'râf sûresinin 11. âyetinde, zamirin merciini tayin edememe sebebiyle oluşması muhtemel bir işkâle şu ifadelerle cevap vermiştir:

Suâl: Hakk te'âlâ buyurur ki “ وَ لَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ ”⁶⁶ nin lafzı terâhî içindir. Pes delâlet eder ki Âdem hazretlerine secde etmek emri bizi halk ettikten sonra ola. Ve hâl oldur ki şöyle değıldir.

Cevâb: “خَلَقْنَاكُمْ” dan murâd bizim aslımızın halkıdır, ya'nî Âdem aleyhisselâm. Nitekim Peygamber aleyhisselâmın zamânında vâki olan yehûdlara hitâb etti ki “ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ ”.⁶⁷ Ve hâl oldur ki onlar üzerine Tûr'u ref' etmedi, belki babalarının üzere ref' etti idi. Pes âyette eğerçe hitâb

⁶³ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” (el-Bakara 2/6).

⁶⁴ “Biz o elçileri rahmetimizin müjdecileri, cezamızın habercileri olarak gönderdik. Ta ki resullerden sonra, **artık insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri kalmasın.** Allah Aziz ve Hakîmdir.” (en-Nisâ 4/165).

⁶⁵ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 7a-b.

⁶⁶ “**Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere, 'Âdem için saygı ile eğilin' dedik.** İblis'ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı.” (el-A'râf 7/11).

⁶⁷ “Bir zaman **üzerinize Tur dağını kaldırıp** sizden kesin söz almıştık: ‘Size verdiğimiz şeyi kuvvetle tutun, dinleyin!’ demiştik...” (el-Bakara 2/93).

bizedir, emmâ murâd aslımızdır ki Âdem'dir. Ve bu tevcihle suâl mündefî olur.⁶⁸

Zümer sûresinin 71 ve 73. âyetlerin arasında yer alan bir nüansa ise şöyle değinilmiştir:

Suâl: Hakk te'âlâ cennet vasfında buyurur ki "حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُيْحَتْ أَبْوَابُهَا"⁶⁹ Ve cehennem vasfında buyurur ki "حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا فُيْحَتْ أَبْوَابُهَا"⁷⁰ Evvelki âyette "وَفُيْحَتْ" vâvla zikr olundu ve ikinci âyette vâvsız. Fark nedir?

Cevâb: Cennetin kapıları mü'minler henüz ona varmadan açılrsa gerek. Pes hâl vâvı gerektir. Zîrâ âhirette buyurur ki "جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُّتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ"⁷¹ Ve cehennem kapıları düzahiler ona vardıktan sonra açılrsa gerek. Pes vâv gerekmez.⁷²

Nûr sûresinin 32. âyetinde yer alan, nikâhla birlikte Allah'ın ganî sıfatının tecellisine mazhar olma durumu müellif tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Suâl: Hakk celle ve alâ buyurur ki "وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِيمَانِكُمْ إِن يَكُونُوا "فُقَرَاءَ يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ"⁷³ Bu âyette nikâh edicileri gınâya va'de etmiştir. Ve çok görürüz ki fakîr olan kimse tezevvüc eder ve ganî olmaz. Pes âyeti ne vecihle tevcih ederiz?

Cevâb: Ba'zılar buyurmuşlar ki zinâdan ganî olur, tezevvüc sebebinden. Ve ba'zılar buyurmuşlar ki âyette olan va'de meşrûttur Hakk'ın meşîyyetine. Ya'nî "يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِن شَاءَ"⁷⁴. Nitekim gayrı âyette buyurur ki "وَإِنْ جِئْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ "يُغْنِيكُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِن شَاءَ"⁷⁴ Ve ba'zılar buyurmuşlar ki bu âyet hükmi-gâlibin beyânındadır. Ve gâlib oldur ki tezevvüc dirliğin âsân olmağına mücibdir. Pes ol âsânlık gınâdır.⁷⁵

⁶⁸ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 39b-40a.

⁶⁹ "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevk olunurlar. **Nihâyet oraya varıp da kapıları açılınca...**" (ez-Zümer 39/73).

⁷⁰ "Kâfirler bölük bölük cehenneme sürülür. **Nihâyet oraya varıp da kapılar açılınca...**" (ez-Zümer 39/71).

⁷¹ "Kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır." (es-Sâd 38/50).

⁷² Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 67b.

⁷³ "Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." (en-Nûr 24/32).

⁷⁴ "... Eğer fakirlikten korkarsanız, bilin ki Allah dilerse sizi bol nimetiyle zenginleştirecektir. Allah şüphesiz bilendir, hakîmdir." (et-Tevbe 9/28).

⁷⁵ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 54b-55a.

3.2.2. Âyetin Hadisle İzahı

Alâî âyetlerin tefsiri esnasında konuya müteallik hadislere değinmeyi de ihmâl etmemiştir. Meselâ, Felak sûresi bağlamında ele aldığı soru ve cevapları değerlendirirken Buhârî' de geçen şu hadîs-i şerîfe yer vermesini zikredebiliriz:

Suâl: Hakk te'âlâ buyurur ki "قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" ilâ âhiri's-sûre.⁷⁶ Bu mevzî' de hikmet nedir ki "رَبُّ الْفَلَقِ" kelimesini zikirde tahsîs eyledi ve gayrı nesne zikir eylemedi? Meselâ "رَبُّ الْعَالَمِينَ" yâhûd "رَبُّ السَّمَاءِ" veyâhûd "رَبُّ الْأَرْضِ" ve gayruhumâ demedi? Ve hem bu sûrede vâkı' olan "مِنْ شَيْءٍ مَا خَلَقَ" hûd "مِنْ شَيْءٍ مَا خَلَقَ" dandır. Sebep nedir ki bu üç nesneyi dahî zikirde ifrâd eyledi. Ve hem "غَايِبِي" ve "غَايِبِي" lafzını münekker buyurdu ve "الْمُنْتَهَاتِ" lafzını mu'arref zikir etti. Bu ihtilâfa sebep nedir? Ve "إِذَا حَسَدَ" lafzının fâyidesi nedir? Ve ma'lûmdur ki bir kimse hased etmeyince ona hâsîd demezler. Pes "وَمِنْ شَيْءٍ خَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ" lafzının ma'nâsı nedir?

Cevâb: ... Ve "خَاسِدٍ" lafzı onun için münekker oldu ki ona işâret ola ki cemî' hasedler mezmûm değildir, belki ba'zı hased vardır ki memdûhtur. Meselâ hayrâtta olan hased gibi ve ilimde olan hased gibi. Nitekim Rasûlullâh aleyhissalâtü vesselâm buyurur: "لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْقُرْآنَ فَهُوَ يُعْمُومُ بِهِ آتَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ" ⁷⁷ "وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَا لَمْ يَكُنْ يُنْفِقُ مِنْهُ آتَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ"

Müellif, Hazret-i Âdem'in isyan ettiğini ifade eden Tâhâ sûresinin 121. âyetini peygamberlerin ismet sıfatı bağlamında değerlendirirken İbn Mâce'de yer alan bir hadise şöyle atıf yapmaktadır:

Suâl: Hakk celle ve alâ Âdem hakkında buyurur ki "وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى".⁷⁸ Ve dahî buna benzer nice âyetler buyurdu ki Âdem hazretinin isyânına delâlet eder. Ve meşhûr ve mukarrerdir ki enbiyâ ma'sûmdurlar, nitekim kütüb-i kelâmda müsbettir. Pes bu vâkı'anın te'vîli nicedir?

Cevâb: ... Ve ikinci fırka buyurmuşlar ki bu fiil Âdem'den hatâ-i ictihâdî idi. Ve bu kavîl akrebdir ve ehl-i tahkîkin merzîsidir. Ve hatâ-i ictihâdînin

⁷⁶ "De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kışkandığı vakit kışkanç kişinin şerrinden **sabahın rabbine sığınırım!**" (el-Felak 113/1-5).

⁷⁷ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 93b-95a. İşâret edilen hadis için bk. Buhârî, "Tevhîd", 45; Müslim, "Müsâfirin", 266 (Yalnız şu iki kişiye gıpta edilmelidir: Biri, Allah'ın kendisine verdiği Kur'ân ile gece gündüz meşgul olan kimse, diğeri Allah'ın kendisine verdiği maldan gece gündüz infâk kimse).

⁷⁸ "Bunun üzerine ikisi de o ağacın meyvesinden yedi, ayıp yerleri görünürverdi. Cennet yapraklarıyla örtünmeye koyuldular. **Âdem, rabbine başkaldırdı ve yolunu şaşırdı.**" (et-Tâhâ 20/121).

ma'nâsı oldur ki çün Hakk te'âlâ buyurdu "وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ"⁷⁹. Hakk'ın murâdı şecerenin nev'ine işâret idi. Nitekim Rasûl aleyhisselâm bir pâre harîr ve bir pâre altın eline aldı ve buyurdu: "هَذَانِ جَلٌّ لِإِنَّا نَأْتِي حَرَامًا عَلَى ذُكُورِهِمْ"⁸⁰. Ve Hazret'in murâdı altının ve harîrin nev'inden nehy idi. Ya'nî altın ve harîrin nev'î harâmıdır ümmetimin zükûruna. Ne kim mübârek elinde tuttuğu altın ve harîre işârettir ancak.⁸¹

Alâî, şehit olan kimselere "ölüler" demekten nehy eden Bakara sûresinin 154. âyetini izah ederken konuya dair bir hadise şöyle müracaat etmektedir:

Suâl: Hakk te'âlâ şehîdlerin ahvâli hakkında buyurur ki "وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ" ⁸². Ve biz onların mevtini müşâhede ile ma'lûm ederiz. Ve hem onların hâtunları idde çekerler ve ere varırlar. Ve verese onların emvâlini kısmet ederler. Pes onların hayâtını ne vecihle te'vîl ederiz?

Cevâb: Oldur ki mevt ki infisâl-i ervâh-ı ecsâddendir, onlara vâkı' olur ve zikr olunan ahkâm onun sebebi ile sâbit olur. Ve hayâtle onları vasf etmekten garaz onların ahvâlini hayâtın hâline teşbîh etmektir. Ve vech-i teşbîhte ulemâ nice vecihle söz söylemişler. Ba'zı derler ki onların ervâhı şehâdet vaktinden cennette iltizâza meşgûldür, ehyâ gibi. Nitekim Peygamber aleyhisselâm buyurdu: "أرواح الشهداء من يوم موتهم في أجوف طيرٍ حُضِرَ يطيرون في الجنة"⁸³. "فياكلون ويشربون"

3.3.3. Dilbilimsel İzah

Alâî soru ve cevaplar muvacehesinde yaptığı değerlendirmelerde lafızların lügavî tahlilleri üzerinde ehemmiyetle durmaktadır. Müellifin recâ ifade eden "لعل" lafzının Allah'a (c.c) izâfeten kullanımıyla ilgili getirdiği izahı bir örnek olarak zikredebiliriz:

Suâl: Hakk te'âlâ buyurur ki "وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ"⁸⁴. Ve Hakk te'âlâ allâmu'l-ğuyûbdur. O'nun hakkında recâ mümkün değildir. Onun için ki râcî ona derler ki işin âkıbetini bilmeye. Pes bu âyette vâkı' olan لعل lafzının te'vîli ne vecihledir?

⁷⁹ "Dedik ki: 'Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama **şu ağaca yaklaşmayın**, yoksa zalimlerden olursunuz.'" (el-Bakara 2/35).

⁸⁰ Şu ikisi ümmetimin kadınlarına helâl, erkeklerine haramdır. İbn Mâce, "Libâs", 19.

⁸¹ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 12a-13b.

⁸² "Allah yolunda öldürülenlere **ölüler demeyin**, zira onlar diridirler, fakat siz farkında değilsiniz." (el-Bakara 2/154).

⁸³ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 17b-18a. İşâret edilen hadis için bk. Müslim, "İmâre", 121; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 25 (Şehitlerin ruhları şehit olduklarında cennette uçan yeşil kuşların içine girerler. Cennette yer ve içerler).

⁸⁴ "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz." (el-Bakara 2/21).

Cevâb: Ba'zı müfessirler buyurmuşlar ki recâ mahlûka âyiddir. Ma'nâ şöyledir ki "وَخَلَقَكُمْ رَاجِعِينَ لِلنَّفْوَى" ⁸⁵ Ve bu söz arabîyyet kâ'idesine rast gelmez. Belki hak cevâb oldur ki Hakk te'âlâ kullarını yaratıp onlardan takvâ rızâsını edip marzînin teşbihini mercüvve etti. Ve isti'âre-i tebe'iyye tarikiyle lafz-ı لعل itlak etti. ⁸⁶

Âl-i İmrân sûresinin 45. âyetinde Cebrâil için çoğul olan *melâîke* lafzının Hz. İsâ için ise *kelime* lafzının kullanılmasını şöyle izah eder:

Suâl: Allâhu te'âlâ buyurur ki "إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَيِّنُ لَكَ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ" ⁸⁷ Müfessirler buyurmuşlar ki مَلَائِكَةٌ'den murâd Cebrâil aleyhisselâmdir. Öyle olsa *melâyikenin* lafzı cem'î'dir ve Cebrâil'in müfredidir. Cem'in itlâkı müfredde nice sahîhdir? Ve hem âyette vâkı' olan "كَلِمَةٍ" isti'mâlde lafza derler. Nitekim meşhurdur "الكَلِمَةُ لَفْظٌ" Pes İsâ aleyhisselâma kelimenin itlâkı ne vecihle câyizdir?

Cevâb: Melâyikeden murâd Cebrâil'dir ve cem'in itlâkı müfred üzerine tecevvüzen câizdir. Nitekim "فَلَان يَرْكَبُ الخَيْلَ" derler. Ya'nî filân atlara biner. Ve ma'lûmdur ki bir kimse hâlet-i vâhidede nice atlarda binmeye müte'azzirdir? Pes lafz-ı hayl eğerce ism-i cinstir ve mecmû'u'l-ma'nâdır. İsti'mâlde bir at üzerine itlâkı câyizdir. Ve İsâ aleyhisselâma *kelime* ondan ötürü buyurdu ki ol Hazret vâsita-i müte'ârifesiz ya'nî imtizâc-ı ebeveynsiz vücûda gelmiştir. Ya'nî vâsitasıyla ki ol lafz-ı *kündür* vücûda geldi, imtizâc-ı ebeveyn vâsitasıyla vücûda gelmedi. ⁸⁸

Alâî, Kur'ân'da gökten bahsederken çoğul kelimenin, yerden bahsederken ise tekil kelimenin kullanılması ile alakalı şu yorumu yapar:

Suâl: Hakk te'âlâ buyurur ki "خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ" ⁸⁹ '1 cem' lafzıyla ve اَرْضَ'1 müfred lafzıyla niçin zikr etti? Ve hem *semâvâtı arz* üzerine niçin takdîm etti?

Cevâb: Muhakkiklerin ba'zıları buyurmuşlar ki semâvât ma'lûmü't-te'addüddür, muhtelifetü'l-harekât olan kevâkibin ihsâsı vâsitasıyla. Ve arzın te'addüdü mahsus değildir ve hiç vecihle hissini ona delâleti yoktur. Pes şol ecilden ki hitâb muhâtabın fehmine göre olur. Semâvâtın lafzını mecmû' zikr edip arzın lafzını müfred zikr etti. Ve ba'zıları buyurmuşlar ki her felek ecsâmın ecnâsından bir cinstir. Emmâ arz cem'îsi topraktandır. Bu

⁸⁵ Sizi takvâyı recâ ediciler olarak yarattı.

⁸⁶ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 8b-9a.

⁸⁷ "Hani melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah'a çok yakın olanlardır.'" (Âl-i İmrân 3/45).

⁸⁸ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 24b-25b.

⁸⁹ "Hamd, **gökleri ve yeri yaratan**, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar." (el-En'âm 6/1).

cihetten ifrâd ve cem'le lafzeynde ihtilâf vâkı' oldu. Ve ba'zıları derler ki semâ lafzını buluta ve ev sakfına itlâk ederler. Emmâ semâvât lafzını eflâkten gayrıya itlâk etmezler. Temyîz eclinden semâvâtı cem' etti. Emmâ arzın lafzını çün kim yerden gayrı nesneye itlâk etmezler, ol ecilden müfred zikr olundu. Ve semâvâtın yer üzerine takdîmi şeref içindir.⁹⁰

Yûsuf sûresinin 4. âyetinde güneş, ay ve yıldızların secdesinin anlatıldığı ifadelerde yer alan bir nükteye ise şöyle değinilmiştir.

Suâl: Hakk celle ve alâ Yûsuf hazretinden aleyhisselâm hikâyet eder ki ol buyurdu "إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ"⁹¹. "İnî râitü'ahadâ'aşerâ kûkûbâ'vâ'sşemsüvâ'lcemârü'ra'itühüm lî sâcîdîn" in lafzı cem'dir. Ve vâv ve nûn ile olan cem' 'ukalâya mahsûstur, nitekim nahviler buyurmuşlar. Ve bu âyette kevâkibe râcî'dir. Ve kevâkib ukalâdan değildir. Pes ne vecihle tevcih olunur?

Cevâb: Ulemâdan ba'zılar buyurmuşlar ki kevâkib ukalâdandır. Ve bu söz zayıftır. Zirâ ki Rasûl aleyhisselâmın kavli şuna vârid olmuştur. Emmâ ekser-i ulemâ-i tefsîr katında oldur ki kevâkib cemâdâtır. Ve bu suâlin def'i bu vecihle etmişler ki çün secde ki cârihde ukalânın fi'lidir, kevâkibe isnâd etti, onları ukalâ idâdından add edip ukalânın hükmünü onlara icrâ edip cem'i vâv ve nûnla zikr eyledi.⁹²

3.3.4. Şiirle İstişhâd

Üç dilde şiir inşâdına muktedir olan Âlâî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de yeri geldiğince şiirlere atflar yaptığı görülmektedir. Tefsir ilminin dilbilimsel izah çerçevesinde önemli bir enstrümanı olan şiirle istişhâdın bu eserdeki varlığına birkaç örnekle değinelim. Alâî Hz. İbrâhîm için Kur'ân'da ümmet lafzının kullanılmış olmasına şöyle açıklık getirir:

Suâl: Hakk te'âlâ İbrâhîm aleyhisselâmın vâsfinda buyurur ki "إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً"⁹³. Bir kimseye nice ümmet sâdık olur ve hâl oldur ki ümmet cemâ'ate derler?

Cevâb: Ba'zılar buyurmuşlar ki kâmil olan vâhîde, mecâz yüzünden cemâ'atin itlâkı câyizdir. Nitekim şâ'ir buyurur **Şi'r:** "لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَنْكَرٍ أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ"⁹⁴. Ve bu ma'nâyı teşbîh tarîkiyle derler. Meselâ derler ki filân kimse "فِي وَاحِدٍ"⁹⁵. Ve ba'zılar buyurmuşlar ki ümmet, me'mûm ma'nâsınadır, "وَاحِدٌ كَمَا أَلْفٌ"

⁹⁰ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 32b-33b.

⁹¹ "Hani Yûsuf, babasına 'Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı' demişti." (Yûsuf 12/4).

⁹² Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 45a-b.

⁹³ "Kuşkusuz ki, İbrâhîm başı başına bir ümmet idi. Allah'a gönülden yönelip itaat eden bir muvâhiddi ve o müşriklerden değildi." (en-Nahl 16/120).

⁹⁴ Bütün âlemi birde toplamak, Allah için yadığanacak bir şey değildir.

⁹⁵ Bin gibi olan bir.

ya'nî maksûd ma'nâsına. Zîrâ "م"nin ma'nâsı "قصد"dir. Nitekim "نَحْنُ"nin ma'nâsı "مَنْخُوب"dur. Nitekim bu mevzî'de maksûd metbû' ma'nâsındadır.⁹⁶

Müellif, Duhân sûresinin 95. âyetinde yer alan ve *ehl-i cennetin ölümü tadacak olması* ifadesine şöyle açıklık getirir.

Suâl: Hakk te'âlâ cennet ehlinin vafında buyurur ki: "لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا الْمَوْتُ إِلَّا الْمَوْتَةَ" ⁹⁷. "أَلْوَى" Âyette mevte-i ûlâdan murâd ne nesnedir? Ve cennette hûd mevt olmaz pes istisnânın sıhhati nice olur?

Cevâb: Mevte-i ûlâdan murâd dünyâda müşâhede olan mevttir. Ve istisnânın te'vîli oldur ki murâd mevtin nefyidir, mübâlağa tarikiyle. Ya'nî eğer dünyâda olan mevtin vukû'u cennette mümkün ola hemân dünyadaki mevt olsa gerek. Lâkin vukû'u mümkün değildir. Pes cennette mevt yoktur aslâ, nitekim şâ'ir buyurur. **Şî'r:** "وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُبُوقَهُمْ ... بَيْنَ فُلُولٍ مِنْ فِرَاعِ الْكُتَابِ" ⁹⁸ Ve bu sözün tahkiki bedî' ilminde te'kidü'l-medhi bimâ yüşbihu'z-zemm mebhasinde müstefvî beyân olunmuştur. Ve ba'zılar buyurmuşlar ki Mevte-i ûlâdan murâd mevtin tezekkürüdür. Ya'nî cennette dünyâda olan mevtin tezekkürü ederler mezîd-i ferâh için.⁹⁹

Bakara sûresinin baş tarafında, Kur'ân'ın ilâhî oluşunda herhangi bir şüphenin olmayışı olgusu ise şöyle izah edilmektedir:

Suâl: Kitâb-ı Mecîd'in vafında buyurur ki "لَا رَيْبَ فِيهِ" ¹⁰⁰ ve şekk değildir ki gümrâhlardan çok kimse kitâbın hakkında şekk u rayb ederler, cevâb ne vecihledir?

Cevâb: "لَا رَيْبَ فِيهِ" den murâd oldur ki kitâbın sıdkı ve hakîkatinin zuhûru şol derecede vâzihdir ki eshâb-ı ukûlün şekke mecâlleri yoktur. Nitekim güneş tulû' ettiğinde derler ki güneş tulû' etti ve tulû'unde şekk yoktur. Ya'nî ehl-i basar olanın şekke mecâli yoktur. Eğerçe kör olana şekk câyizdir. **Nazm:** "إِنَّمَا تَكُنُ لِلْمَرْءِ عَيْنٌ صَاحِحَةً ... فَلَا غُرُوبَ أَنْ يَرْتَابَ وَالصُّبْحُ مُسْتَوِرٌ" [Eğer birisinde sağlıklı bir göz yoksa sabahın aydınlığında bile şüphe duyması kaçınılmazdır]¹⁰¹

3.3. Eserin Muhtevası

Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe' nin ulûmu'l-Kur'ân'ın bir şubesi olan Müşkilü'l-Kur'ân'a dair olduğunu daha önce söylemiştik. Dolayısıyla eser ilm-i tefsîrin çatısı altında kaleme alınmış bir eserdir. Buradan hareketle *Tefsîr* adı altında

⁹⁶ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 48a-b.

⁹⁷ "Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah, onları cehennem azabından korumuştur." (ed-Duhân 44/56).

⁹⁸ Onlarda düşmana karşı savaşmaktan dolayı kılıçlarının körelmiş olmasından başka bir ayıp yoktu.

⁹⁹ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 68a-69a.

¹⁰⁰ "İşte o Kitap; kendisinde hiç şüphe yoktur; müttakiler için yol göstericidir." (el-Bakara 2/2).

¹⁰¹ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 6b-7a.

özel bir başlık açmayacağız. *Arap dili* ve unsurlarını nasıl kullandığını ise metodoloji bölümünde örneklendirdiğimiz için burada yeniden değerlendirmeye tabi tutmayacağız. Burada müellifin âyetleri tefsir ederken, âyetlerin mündercâtı doğrultusunda, diğer İslâmî ilimlerin terminolojisine nasıl atıflarda bulunduğunu örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

3.3.1. Kelâm

Alâî'nin bu eserinde âyetleri tahlil ederken çok defa kelâm ilminin sahasına girdiği ve buradan aldığı delillerle meseleleri vüzûha kavuşturmaya çalıştığı görülmektedir. Bazı meselelerde mezhepler arasındaki ihtilaflara da değinmektedir. Müellif yaptığı değerlendirmelerde Mu'tezile'nin görüşlerine muhalefet ederek Ehl-i Sünnet'in saflarında yer almaktadır. Eserde kulun fiilinin isnâdı meselesine dair yapılan mülâhazaları burada örnek olarak zikredebiliriz. Müellif bu örnekte ana kaynaklarından birisi olan Zemahşerî'ye itiraz ederek şunları söylemektedir:

Suâl: Hakk celle ve alâ şeytânın vasfında buyurur ki “*إِنَّهُ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ*”.¹⁰² Ve dahî buyurur ki “*يُرِيدُ الْمُنَاطَاةَ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا*”.¹⁰³ Bu âyetlerden ma'lûm olur ki idlâl şeytândandır. Ve “*يُضِلُّ بِهٖ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهٖ كَثِيرًا*”¹⁰⁴ âyetinden bize ma'lûm olur ki idlâl Hakk'tandır. Bu âyât mâ beyinde tevfiik ne vecihledir?

Cevâb: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at buyururlar ki âsînin bâtil itikâdları Allâhu te'âlânın halkı iledir, emmâ kesbi âsînidir. Pes idlâlî Hakk te'âlâya isnâd eylemek hakîkattir ve şeytana isnâd etmek mecâzdir. Onun için ki âsî şeytânın vesvesesi sebebiyle ol bâtil itikâdları kesb eder. Ve Mu'tezile çün kim ef'âlin isnâdını ibâda ederler. İdlâlî Allahu te'âlâya isnâd etmeklikte nice vecihle te'vîl etmişler? Ba'zıları derler ki çün Hakk te'âlâdan ba'zı nesnelere sâdır olur ki âsî ol nesnenin sebebi ile isyân eder. Müteşâbihâtın inzâlî gibi ve ba'ûdaya ve ankebûta darb-ı mesel gibi. Ve ba'zı gazavâtta hezm-i asâkir-i İslâm gibi ve onlara benzer nesnelere gibi. Zîrâ ki bunların müşâhadesinden ba'zı kûtâh-nazar olan kimseler gümrâh olurlar. Pes mecâz tarikiyle idlâlin isnâdı Hakk'a câyizdir. Ve Mu'tezileden bir fırka derler ki “*أَضَلَّ اللهُ*”ın ma'nâsı “*ضَلَّلَ اللهُ*”dır. “*أَيُّ نَسْبَةٍ إِلَى الْإِضْطِلَالِ فَسَمَّيْتُهُ / أَيُّ نَسْبَتِي إِلَى الْفَسَقِ*” gibi. Ve bir fırka dahî derler ki “*أَضَلَّ اللهُ*”ın ma'nâsı “*وَجَدَّ اللهُ ضَلَالًا*”dır. Nitekim “*أَحْلَلْتُ*” derler. “*فَلَانَا وَأَحْمَدُهُ أَيُّ وَجَدْتُهُ بَجِيلًا وَوَجَدْتُهُ مُحَمَّدًا*”¹⁰⁵ derler. Budur tahkîk-i kelâm-ı *Keşşâf*, lâkin hâricün anî'l-insâf.¹⁰⁵

¹⁰² “...o apaçık, saptıran bir düşmandır...” (el-Kasas 28/15).

¹⁰³ “...şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor.” (en-Nisâ 4/60).

¹⁰⁴ “... Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir; ancak bununla fâsiklardan başkasını şaşırtmaz.” (el-Bakara 2/26).

¹⁰⁵ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 27b-28b.

Âlâî'nin Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki temel tartışmalardan birisi olan "rü'yetullah" meselesine dair görüşlerini de şu ifadelerle ortaya koyduğunu görmekteyiz:

Suâl: Mûsâ aleyhisselâmın hikâyetinde buyurur ki " قَالَ رَبِّ أُنظِرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ أُنظِرَ " ¹⁰⁶ Bu âyette zâhir Hakk te'âlânın ru'yetinin adem-i cevâzına delâlet eder, iki vecihle. Biri oldur ki لَنْ lafzı te'bide delâlet eder. Dahî oldur ki Mûsâ hazretleri suâlından i'tizâr etti. Âyetin te'vîli ne vecihledir?

Cevâb: "لَنْ" kelimesinin te'bide delâleti yoktur. Ve İmâm Vâhidî buyurur ki "لَنْ" kelimesinin te'bide delâleti da'vâ eylemek sahih da'vâ değildir, lügat haysiyetinden. Ve Kur'ân bu da'vânın ibtâli eder, zirâ Hakk te'âlâ buyurur ki "وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَهْلًا" ¹⁰⁷ Bunun birle ki yehûd tâyifesi ölümü bulmak temennâ etseler gerek. Mûsâ hazretinin i'tizârından cevâb oldur ki Mûsâ onun için i'tizâr etti ki vakitsiz suâl eyledi. Zirâ Hakk te'âlâyı görmeye iki mukaddime lâzımdır. Birisi Hakk te'âlâ gözlere bir kudret ve bir tâkat bağışlaya ki onunla Hakk'ı görmeye kâdir ola. Ve bu mukaddime dünyâda müyesser değildir. Egerce cevâzı vardır, emmâ vukû'u yoktur. İkinci mukaddime oldur ki Rasûl aleyhisselâm görmeyince kimseye görme nasîb olmaz. Pes Mûsâ hazreti aleyhisselâm bu iki mukaddimenin lüzûmuna âlim olduktan sonra ma'zeret etti ve buyurdu ki yâ Rabbi mahalsiz suâl ettim, beni afv eyle. Ve muhakkikler buyurmuşlar ki bu âyet ru'yetin cevâzına delîldir, iki vecihle. Evvelki oldur ki Mûsâ'nın kavli "أُرِي أَنْظِرُ إِلَيْكَ" ru'yetin istid'âsıdır ki eğer mümkün olmayaydı iltimâs etmezdi. Onun için ki ru'yetin imtinâ'ı takdîrince eğer deriz ki Mûsâ aleyhisselâm ru'yetin imtinâ'ını bilmezdi bu mes'eledede -ki usûl-i mes'elelerinin ümmehâtındandır- Mûsâ hazretlerine cehl nisbetini etmiş oluruz. Ve hiç müslümân olan kimse râzı olmaz ki diyeler ki Mu'tezile bu mes'eleyi bilirler idi ve Mûsâ aleyhisselâm bilmez idi. Ve eğer deriz ki Mûsâ aleyhisselâm ru'yetin imtinâ'ını bilirdi, onun suâlini abes üzere haml etmiş oluruz. Pes sâbit oldu ki Hakk'ın ru'yeti câizdir. İkinci vecih oldur ki görelim ki dağın eczâsı Hakk'ın tecellîsinden öndin müteferrik oldu ya sonra. Eğer dersen ki öndin oldu müsebbebin tekaddümü sebep üzere lâzım gelir ve ol muhâldir. Ve eğer dersen ki tecellîden sonra oldu pes ru'yet mümkündür. ¹⁰⁸

Müellifimiz peygamberlerin ismet sıfatı bağlamında Hz. Dâvûd hakkındaki İsrâîlî bir rivayeti ise şöyle değerlendirmektedir:

¹⁰⁶ "Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuşunca 'Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!' dedi. (Rabbi): 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!' buyurdu ..." (el-A'râf 7/143).

¹⁰⁷ "Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zalimleri hakıyla bilendir." (el-Bakara 2/95).

¹⁰⁸ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 41b-43b. Müellifin rü'yetullah meselesine dair diğer mülâhazaları için bk. Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 36b-37b.

Suâl: Hakk te'âlâ Dâvûd hakkında buyurur ki " وَظَنَّ دَاوُودَ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ فَغَفَرْنَا لَهُ ¹⁰⁹ "Râkîma ve Ânâb ve Gafarâna Hu. Ta'inler derler ki revâ değıldir ki Dâvûd aleyhisselâm Üriyâ'nın hâturnuna tama' edip Üriyâ'yı gazâya gönderip tâ kim şehid ola ve avratını nikâh eyleye. Ve bu âyet ol vâkî'aya işârettir. Pes bu vâkî'a nebî olanlardan nice câyizdir?

Cevâb: Bu zikrettiğiniz rivayet iftirâdır, melâhidenin düzmesidir. Ve hazreti Âli kerramallâhu vechehû buyurmuştur ki " مَنْ حَدَّثَكُمْ بِحَدِيثِ دَاوُودَ كَمَا يَرْوِيهِ ¹¹⁰ "الفصاض جلدته مائة وسبتين وهو حد الفرية على الانبياء aleyhisselâm ol avratı nikâhına da'vet etti onun için ki ona demişler idi ol avrat Üriyâ ile nikâh olunmamıştır. Çün bildi kim onunla nikâh olunmuştur istiğfâr eyledi, adem-i tahkik ve tefahhusundan ötürü ve "فَتَنَاهُ" buna işârettir. Ve İmâm Fahrudîn-i Râzî buyurur ki Hakk te'âlâ Dâvûd hakkında buyurmuştur ki "إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ ¹¹¹ "Eğer Üriyâ kıssasının iftirâsı gerçek olaydı Dâvûd hazreti hilâfete lâyük olmazdı. Pes Kur'ân-ı Mecid ol rivayetin mükezzibidir. ¹¹²

Müellif, İbrâhim aleyhisselâmın tekfirle itham edilmesine gerekçe gösterilen En'âm sûresinin 76 vd. âyetleri bağlamında meselenin aslına dair şu açıklamaları yapmaktadır:

Suâl: Hakk te'âlâ İbrâhîm hazretinden hikâyet eder ki buyurdu " فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ¹¹³ "اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي küfürdür, İbrâhîm'den gelmemek gerek idi.

Cevâb: Muhakkiklerden ba'zı buyurmuşlar ki İbrâhîm aleyhisselâm bu sözü farz u takdir tarikiyle kevâkibin ulûhiyyetinin ibtâlinden ötürü buyurdu. Nitekim mütekellim ki âlemin hudûsüne kâyildir, felsefiye mukâbil ki âlemin kıdemine mu'tekiddir, eydür ki âlem kadimdir. Pes niçin mütegayyirdir ve kadim hüd tegayyüre kâbil değıldir. Öyle olsa bu sözden lâzım gelmez ki mütekellimin kıdem-i âleme itikâdı ola. Belki kıdemini farz edip tegayyürle ibtâl eder. Kezâlik İbrâhîm aleyhisselâm yıldızı kâfirlerin itikâdı mücibince Rabb farz edip dönüp rubûbiyyetini ibtâl eder. Ve ba'zılar

¹⁰⁹ "... Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi. Biz de bunu ona bağışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır." (es-Sâd 38/24-25).

¹¹⁰ Kim Hz. Dâvûd hakkında kıssacıların rivayet ettiği sözü naklederse ona 160 sopa vururum. Peygamberlere iftira atmanın cezası odur.

¹¹¹ "Ona dedik ki: 'Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver...'" (es-Sâd 38/26).

¹¹² Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 64b-65b Peygamberlerin ismet sıfatına dair görüşleri için bk. Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 12a-14a; 45b-46b; 49a-50a; 59a-60b.

¹¹³ "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, 'Rabbim budur' dedi. Yıldız batınca, 'batanları sevmem' dedi." (el-En'âm 6/76).

buyurmuşlar ki İbrâhîm hazretinin kelâmında bir izmâr vardır. Bunlar üç fırka olmuşlar. Bir fırka derler ki kelâmında cârr ve mecrûr muzmerdir. Ya'nî "هَذَا رَبِّي فِي زَعْمِهِمْ". Ve fırka-i sâniye derler ki muzmer olan bir fiildir. Ya'nî "قَالُوا هَذَا رَبِّي". Ve fırka-i sâlise buyurmuşlar ki muzmer olan hemze-i inkârîdir. Ya'nî "أَهَذَا رَبِّي". Ve ba'zılar buyurmuşlar ki İbrâhîm hazreti bu lafzı tehekküm tarikiyle buyurdu. Nitekim câhile, zamânenin 'âlimidir tehekkümen derler. Ve örfte şunun nezâyiri çoktur.¹¹⁴

3.3.2. Fıkıh

Hanefî mezhebine müntesip olduğunu bildiğimiz müellifin yer yer âyetlerin ahkâma taalluk eden yönlerini Hanefî usûlüne göre değerlendirdiğini görebilmekteyiz. Fakat çoğu zaman Alâî'nin fikhî mensubiyetine dair bir ima görmek mümkün olmamaktadır. Üzerine Allâh'ın isminin anılmadığı kurbanın tahrîmine dair yaptığı değerlendirmeyi buna örnek olarak zikrederim:

Suâl: Hakk celle ve alâ metrûkü't-tesmiye olan mezbûhun eklini nehy eder. Buyurur ki "وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذَكَّرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ".¹¹⁵ Ve Şâfiî rahimehullâh metrûkü't-tesmiye olan mezbûhu mutlakân helâldir der. Ve İmâm-ı A'zam rahimehullâh nisyânla olan metrûkü't-tesmiyenin ekli helâldir buyurmuştur. Bu iki ulu imâm âyet-i şerifenin zâhirine muhâlefet ne vecihle ettiler?

Cevâb: Şâfiî buyurur ki âyetten murâd mezbûh olmayandır. Ehadü'l-müteccâzeynin ismini âhara itlak etmek bâbindandır. Veyahut murâd sanem adıyla mezbûh olandır. Onun için ki ardınca buyurur "وَأِنَّهُ لَيَسْقُ" Ve fisk sanem adıyla mezbûh olanın eklidir. Nitekim buyurdu "وَأِنَّهُ لَيَسْقُ / أَهْلًا لِيَعْتَرِ" "الله به". Ve Ebû Hanîfe hazreti buyurur ki nisyânla olan metrûkü't-tesmiye mezkûru't-tesmiye hükmündedir. Delili Peygamber aleyhisselâmın kavlidir ki "ذَكَرَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِ الْمَسْلُوعِ سَمِيَّ أَوْ لَمْ يُسَمَّ" buyurdu.¹¹⁶ Ya'nî Allâh'ın zikri müslûmânın gönlündedir. Gerek dille ansın gerek anmasın.¹¹⁷

Müellif Nûr sûresinin 3. âyeti bağlamında zina etmiş erkek ve kadının nikâhu üzerine şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

¹¹⁴ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 35a-36a.

¹¹⁵ "Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin..." (el-En'âm 6/121).

¹¹⁶ "Söylesin ve söylemesin zikrullah Müslümanın kalbindedir." Rivayet için bk. Ebû Abdullah Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 227, 426a.

¹¹⁷ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 38a-b.

Suâl: Hakk te'âlâ buyurur "الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ".¹¹⁸ Bu âyette zânîyi zâniye üzerine takdîm etti. Ve geçmiş suâlde olan âyette te'hîr etti, fârik nedir? Ve hem eğer zânî olan kimse zâniyeden ve müşrikeden gayrı kimse alırsa câyizdir. Ve zâniye dahî eğer zânî ve müşrikten gayrı nikâh eylese revâdır. Pes âyette olan hasr nice rast gelir?

Cevâb: Bu âyet nikâhın hükmünün beyânındadır. Ve nikâhta asıl erdir. Onun için bu âyette *ez-zânî* mukaddem oldu. Ve emmâ hasrın ma'nası ba'zılar buyurmuşlar ki bu âyet mensûhtur "فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ"¹¹⁹ ve "وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى"¹²⁰ nassıyla. Ve ba'zılar buyurmuşlar ki âyette olan hasr hükm-i gâlibin beyânı içindir. Hükm-i gâlibin ma'nası oldur ki yaramaz yaramaza râğbet u meyl eder. Pes âyetin ma'nası budur ki ağleb-i ahvâlde zânî olan kimse meyl etmez ve nikâh etmez illâ zâniye yâ müşrike olan kimseyi. Onun için ki "الْجَنَسُ إِلَى الْجَنَسِ تَمِيلٌ"¹²¹ Şuncileyin zâniye dahî râğbet ü meyl eylemez illâ zânî yâ müşrik olan kimsenin nikâhına. Eğerce âyetin zâhirinden fehmi olunur ki zânî nikâh etmesin illâ zâniye yâ müşrikeyi emmâ bu ma'nâ murâd değildir, belki dediğimiz ma'nâ maksûd ve matlûbdur, tâ kim hasr mevzi'inde vâkı' ola.¹²²

Alâî Bakara sûresinin 286. âyetinde münderiç olan bir nükteyi ef'âl-i mükellefîn çerçevesinde şöyle yorumlamaktadır:

Suâl: Hakk celle celâluhû duânın ta'lîminde buyurur ki "رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ نَهَوْنَا أَنْ نَحْطَأَ".¹²³ Çün kim Muhammed aleyhissalâtü vesselâmın ümmetinden hatâ ve nisyân merfû'dur bu hadîs mûcibince ki "رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْحَطَاءُ وَالنِّسْيَانُ"¹²⁴ Pes bu nev' duânın fâyidesi nedir?

Cevâb: Rasûl aleyhissalâtü vesselâmın ümmetinden merfû' olan taksîrsiz hatâ ve nisyândır. Emmâ taksîrle olan hatâ ve nisyân merfû' değildir. Meselâ bir atıcı kimse kendi atıcılığına itimâd edip ok atıp bir kimseyi öldürdü. Bu hatâ-i me'a't-taksîrdir. Bu nev' hatâ merfû' değildir ve şibh-i

¹¹⁸ "Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır." (en-Nûr 24/3).

¹¹⁹ "Ve eğer yetimlere, adil davranamamaktan korkuyorsanız, o zaman size helal olan diğer kadınlardan biriyle evlenin..." (en-Nisâ 4/3).

¹²⁰ "Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin..." (en-Nûr 24/32).

¹²¹ Her cins kendi cinsine meyl eder.

¹²² Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 53a-54b.

¹²³ "... Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma ..." (el-Bakara 2/286).

¹²⁴ Hata ve unutmaya ile yapılan fiillerin soumululuğu ümmetinden kaldırılmıştır. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 17.

amddir. Yâhûd bir kimse satranç u nerde meşgûl olduğu ecilden namazı unuttu. Bu nisyân-ı me'a't-taksirdir. Bu nev' nisyân ümmetten merfû' değıldir. Pes âyette vâkı' olan hatâ ve nisyânun afv olması ve onunla mu'ahâz u mu'âkab olmadığının talebi hatâ ve nisyân-ı me'a't-taksir olanlardır.¹²⁵

3.3.3. Tasavvuf

Âlâî'nin Mevlevî tarikatine sâlik olduğunu daha önce söylemiştik. Müellifin sûfî meşreb oluşunu, eserlerinde yaptığı işârî yorumlardan da anlamaktayız. Müddessir sûresinde yer alan ve Kur'ân'ın müteşâbihlerinden kabul edilen “Üzerinde on dokuz vardır” ifadesine dair yapılmış olan şu yorumları burada örnek olarak zikredebiliriz:

Suâl: Hakk te'âlâ cehennemın zebâniyyesi hakkında buyurur ki “عَلَيْهَا تِسْعَةٌ وَعَشْرٌ”.¹²⁶ Hikmet nedir ki zebâniyye on dokuz oldu, eksik artık olmadı?

Cevâb: Ulemâdan ba'zılar buyurmuşlar ki bu adedin hikmeti beşerin ilminden mahcûbdur. Nassın hakikatine itikâd etmek gerek ve hikmetinin tefahhusundan sâkit olmak gerek. Ve ba'zılar buyurmuşlar ki bu adedin hikmetinin ma'rifeti râsih-i kâmilü'l-ilm olan kimseye hâsıldır. Ve bu tâyife nice vecih beyân etmişler. Evvelki oldur ki bedenın kuvâsı ki mükellef olan kimseyi nâ-meşrû' işlere emr eder, on dokuzdur. Beş havâss-ı zâhiredir ve beş havâssı bâtındedir. Ve câzibe ve mâsike ve hâzıme ve dâfî'a ve ğâziye ve nâmiye ve müvellede ve şehvet ve gazabdır. Pes bu kuvânın adedi mikdârı zebâniyyeler yaratıldı. İkinci oldur ki gece ve gündüzün sâ'atleri yirmi dördttür. Beş sâ'at beş namaza sarf olur. Pes mefsedenin imkânı on dokuz sâ'atte mutesavverdir. Ol ecilden zebâniyye on dokuz oldu. Üçüncü oldur ki cehennemın yedi kapısı vardır. Altısı kâfirlerin duhûlü içindir. Birisi ümmet-i Muhammed'in usâtı içindir. Ve ol altı kapının her birisinde üçer zebâniyye durur, onun için ki kâfirin üç haleli vardır. Birisi itikâdının fesâdı, ikinci dünyânın inkârı, üçüncü a'mâlinin terki. Pes her bir haleline mukâbil bir zebâniyye onun için halk olmuştur. Ve Muhammed aleyhisselâmın ümmeti için olan kapıda bir zebâniyye durur. Zîrâ ki müslim olanın haleli birdir ki ol cevârihle olan a'mâlin terkidir. Pes bu takdîrce zebâniyye on dokuz oldu. Ve bu vechi İmâm Fahrüddîn-i Râzî mevâ'izinde zikr eylemiştir ve Şâfîî hazretinin mezhebine münâsibdir.¹²⁷

Bakara sûresinin 74. âyetinde kâfirlerin kalplerinin taşa benzetilmesinden maksûdu Alâî şu şekilde açıklamaktadır:

¹²⁵ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 22a-23a.

¹²⁶ “Üzerinde on dokuz görevli vardır.” (el-Müddessir 74/30).

¹²⁷ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 75a-76b.

Suâl: Hakk te'âlâ kâfirlerin gönülleri hakkında buyurur ki " ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ " 128. Çün kim murâd kâfirlerin kulûbu kasâvetle muttasif olmakta mübâlağadır. Niçin taşta teşbih edip demire teşbih etmedi ve hâl oldur ki demir taştan perkittir? Zîrâ ki hadîste vâridir ki melâyike Hakk te'âlâdan suâl ettiler ki dağdan bek nesne vardır? Hakk te'âlâ buyurdu ki demir ondan bektir. Pes bu teşbîhi ne vecihle te'vîl edersiniz?

Cevâb: Demire onun için teşbih etmedi ki demirde bir hâssiyet vardır ki kâfirlerin kalbinde yoktur. Ve ol hâssiyet oldur ki demir od ile mülâyim olur. Ve kâfirlerin kalbi mevâ'iz ve âyât ve mu'cizât ile yumuşak olmaz.¹²⁹

Müellif Bakara sûresi 260. âyetinde yer alan Hz. İbrâhîm'in sualindeki hikmete dair şunları söyler:

Suâl: Hakk te'âlâ İbrâhîm 'aleyhisselâmdan hikâyet eder ki buyurdu " وَإِذْ قَالَ " 130. İbrâhîm hazretlerinin hûd ihyâ-i mevtâda şekki yoktu. Pes niçin buyurdu ki "أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ" yâ Rabbi bana göster ki ölüyü nice diriltirsin? Ve Hakk te'âlâ dahî onun îmânını bildirdi. Niçin ona buyurdu ki "أَوَلَمْ نُنْزِلْهُ؟"

Cevâb: İbrâhîm aleyhisselâm diledi ki ihyâyı his ile müşâhede eyleye, tâ kim onun ilmü'l-yakîni aynü'l-yakîn ola. Zîrâ ki kalbin itmî'nânı ihsâsta hâsil olur. Bu sebebden ki buyurmuşlar ki "لَيْسَ الْحَيُّزُ كَالْمَيِّتَةِ".¹³¹ Ve hem örfte budur ki bir kimse ki bir aceb nesneden haber vere, ona derler ki gözünle gördün mü? Pes "لَيَطْمَئِنُّ قَلْبِي"nin ma'nâsı budur. Ve Hakk te'âlânın Hazret-i İbrâhîm'e "أَوَلَمْ نُنْزِلْهُ؟" dediğinde fâyide oldur ki İbrâhîm aleyhisselâmın garazı ve itikâdî ehl-i âleme zâhir ola.¹³²

Sonuç

Soyu Hz. Peygamber'e dayanan Alâüddin Muhammed b. Muhibbüddin Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şerîf, Acem diyarından Anadolu'ya göç eden bir ailenin üyesidir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunmuş fakat Mevlânâ muhabbeti dolayısıyla Konya'ya yerleşmiş ve bölgenin sevilen bir ismi haline gelmiştir. Alâî ismiyle şöhret bulan müellif, Konya'da Mevlevî âsitânesinde mesnevîhânlık ve vaizlik yapmıştır. Hüsn-i hatta kendisini yetiştirmiş olan Alâî'nin, istinsah ettiği nüshalardan iyi bir hattat olduğu da anlaşılmaktadır. Anadili Farsça'nın dışında, Arapça ve Türkçe'ye iyi derecede vakıf olduğu

¹²⁸ "Sonra kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi, hatta daha da katı oldu ..." (el-Bakara 2/74).

¹²⁹ Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 14a-b.

¹³⁰ "Bir vakit de İbrâhîm: 'Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster misin?' demişti. Allah: 'Ne o, yoksa buna inanmadın mı?' dedi. İbrâhîm şöyle cevap verdi: 'Elbette inandım, lâkin sırf kalbim tatmin olsun diye bunu istedim.' ..." (el-Bakara 2/260).

¹³¹ Bir şeyin haberi onu görmek gibi olmaz.

¹³² Alâî, *Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe*, 21b-22a.

anlaşılan Alâî'nin, İslâmî ilimlerin farklı sahalarında telif ve tercüme ettiği eserlerine bakarak çok yönlü bir âlim olduğunu söyleyebiliriz.

Risâletü'l-es'île ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs, Alâî'nin tefsir ve hadis ilimlerine dair kaleme aldığı eseridir. İki bölümden oluşan eserin ilk kısmında âyetlerde müşkil gibi görünen bazı noktaların tavihine yer verilmiştir. Eserin bu kısmında müellif, yüz yirmi soru ve bu sorulara verdiği cevaplarla değerlendirmelerini yapmaktadır. Alâî, âyetleri tahlil ederken konu ile irtibatlı başka âyetlere sıklıkla müracaat etmiştir. Yine konu ile irtibatlı hadislerle de atıflar yaptığı görülen müellifin lügavî izahatlarla meseleleri anlaşılır kılmayı esas kabul ettiği görülmektedir. Alâî'nin eserini telif ederken Vâhidî, Zemahşerî, Râzî ve Beyzâvî gibi meşhur müfessirlerin eserlerine de atıflar yapmıştır.

Fıkıhta Hanefî, itikatta Mâtürîdî olan ve Mevlevî tarikatine müntesip olan Alâî, âyetlerin fıkıh, kelâm, belâgat ve tasavvuf gibi ilimlere taalluk eden yönlerine dair kendi perspektifi paralelinde görüşlerini belirtmiştir. Alâî, âyetlerin özellikle kelâm ilmiyle irtibatlı yönlerine dair ayrıntılara yer vermeye özen göstermiştir. Bu bağlamda yeri geldiğince Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile arasındaki tartışmaları zikretmiş ve Mu'tezile'nin görüşlerini hatalı bulduğunu ifade etmiştir.

Risâletü'l-es'île ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs Müşkilü'l-Kur'ân'a dair Türkçe olarak kaleme alınmış -tespit edebildiğimiz- en erken tarihli eserdir. Bir Osmanlı devlet adamı olan Silâhdar Cafer Paşa'ya ithafen XVI. yüzyılın ortalarında telif edilen bu eserin Osmanlı ilim dünyasına dair bir ışık tutmasını ümit etmekteyiz.

Kaynakça

- Alâî, Alâüddin Muhammed b. Muhibbüddin Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şerîf. *Risâletü'l-es'île ve'l-ecvibe fî ilmi't-tefsîr ve'l-hadîs*. Nuruosmaniye, 110. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
- Alâî, Alâüddin Muhammed b. Muhibbüddin Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şerîf. *Netîcetü's-sülûk fî nasîhati'l-mülûk*. Pertevniyal, 1011. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
- Alâî, Alâüddin Muhammed b. Muhibbüddin Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şerîf. *Düstûrî'l-vüzerâ*, Yazma Bağışlar, 4421, 2b. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
- Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Bağdâdî, Ahmed Ahdî b. Şemsî el-Bağdâdî. *Gülşen-i Şuarâ*. Galata Mevlevihanesi, 223: 191a-33b. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.

- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*. İstanbul: MEB, 1951.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfi'z-zünûn*. İstanbul: MEB, 1972.
- Benli, Mehmet Sami. "Miftâhu'l-Ulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 20-21. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kâhire: Dârü'l-hadîs, ts.
- Cebeci, Lütfullah. "Mefâtihu'l-Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 348-350. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 260-261. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Çetin, Abdurrahman. "Vâhidî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 438-439. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Dokuzlu, Emrah. *Alâî b. Muhibbî eş-Şirazî'nin "Düstûru'l-Vüzera" İsimli Siyasetnâmesinin Metin ve Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Necâh el-Kurtubî el-Ümevî. *es-Sünen*. Kâhire: Dârü'l-hadîs, 1988.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Veliyyüddin Efendi, 427: 1b-105a. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. Ankara: İnkılap Kitabevi, 1953.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mesnevi Şerhi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2000.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabî, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: Dârü'l-hadîs, ts.
- Karatay, Fehmi Edhem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1966.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. İstanbul: MEB, 1971.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ - Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, ts.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. Ayasofya, 227: 1b-549a. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi.
- Kurtuluş, Rıza. "Maârif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 271-272. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1308.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Kâhire: Dârü'l-hadîs, 1997.
- Özek, Ali. "Keşşâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 329-330. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Tuman, Nail. *Tuhfe-i Nâilî*. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed. *el-A'lâm kâimûsu terâcim*. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 2002.